

AGORA

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Informele zorg

Valerie: bubble wrap
fetsdrager?
route Gino

Informele zorg verdient meer dan applaus | Solidariteit en zorg
Vrijwilligerszorg voor minder mobiele personen | Chronogeografie

AGORA 2023-3 JAARGANG 39

REDACTIONEEL

Grensoverschrijdend zorgzaam

Informele zorg, het is zo'n term die je al snel doet nadenken over wat ermee bedoeld wordt. Je hoort hem wel eens vallen in de onderzoeks- of beleidswereld, maar in het dagelijks leven kwam ik de term nog niet vaak tegen. Het Kennisplein Informele Zorg komt met de volgende definitie: het "gaat over alle zorg die niet vanuit een beroep verleend wordt en waar geen loon tegenover staat". Is formele zorg meer waard dan informele zorg? Je zou het met zo'n definitie haast wel denken, omdat voor de eerste loon betaald wordt en de tweede niet. Of is informele zorg die wordt gegeven zonder financiële motieven dan beter? Ook dat is denk ik wat te kort door de bocht, ze lijken allebei nodig. De formele zorg kan inspringen op plekken waar informele zorg niet beschikbaar is of waar specialisatie een vereiste is. Zo lijkt me een hobbyist-hartchirurg niet wenselijk. Daarentegen is er ook zorg die noodgedwongen informeel is en de gaten vult die de formele zorg om allerlei redenen openlaat. Denk bijvoorbeeld aan straatdokter die vrijwillig zorg verlenen aan dak- en thuislozen.

Persoonlijk kun je op allerlei manieren informeel zorgen of zorg verlenen, bijvoorbeeld aan jezelf, anderen, je spullen of de planeet. Waar te beginnen? Als we de instructies rondom zuurstofmaskers in vliegtuigen moeten geloven, begin je bij jezelf en zorg je daarna pas voor anderen. Aan de andere kant van het spectrum zitten klimaatactivisten die de Nederlandse A12 blokkeren om aandacht te vragen voor het klimaat. Zij zetten de zorg voor zichzelf tijdelijk aan de kant, en trotseren waterkanonnen en mogelijke arrestaties uit zorg voor (de toekomst van) onze planeet. Dan zijn er nog de talloze mensen die dagelijks zorg verlenen aan hun naaste, of dat nu een familielid, kennis of buurman of -vrouw is. Deze zorg kan zich over allerlei schaalniveaus uitstrekken, al is dat niet altijd even makkelijk. Een goede vriend van me is van Zuid-Amerika verhuisd naar België en merkt hoe lastig het is op afstand te zorgen en zorg te dragen voor ouders die steeds ouder worden. Zelf merk ik op kleiner schaalniveau dat een verhuizing van Brabant naar Utrecht al tot gevolg heeft dat ik minder betrokken ben en kan zijn bij de informele zorg voor mijn grootouder of neefje.

(Inter)nationale migratie is niet de enige ontwikkeling die van invloed is op informele zorg. Tot enkele decennia geleden was het vanzelfsprekend dat de vrouw thuisbleef en het overgrote deel van alle informele zorgtaken op zich nam, van het huishouden tot de zorg voor de kinderen. Nu het gebruikelijk is dat de vrouw ook werkt, worden informele zorgtaken steeds vaker uitbesteed aan professionele dienstverleners en schuiven ze op deze manier naar het formele domein. Voor de economie lijkt dit op papier een win-win, de arbeidsproductiviteit gaat omhoog en de voorheen informele zorg is nu betaald, wat een plus oplevert voor het BNP. Of blijft dit bij een papieren werkelijkheid? Er wordt per saldo evenveel of zelfs minder zorg verleend dan voorheen. Daarnaast moet opgemerkt worden dat nog steeds het grootste deel van de resterende informele zorgtaken bij de vrouw belandt. Zou de oplossing zijn dat we collectief (ja, ook de man) iets minder formeel werken en iets meer informeel zorgen?

Een weer andere soort zorg is bij mij de afgelopen tijd op de voorgrond komen te staan. Ik zit momenteel op driekwart van een jaar geen kleding kopen, wat de opvolger was van een jaar alleen tweedehands kleding. Deels ingegeven vanuit duurzaamheids-overwegingen en door het besef dat er al genoeg kleding in de wereld én in mijn kledingkast is. Dit heeft als gevolg dat ik beter voor mijn kleding en spullen ben gaan zorgen. Een gaatje laten

repareren of een broek laten verstellen zodat hij weer precies past, tot sneakers schrobben en 'ouderwets' schoenen poetsen. Het besef dat je iets niet zomaar kunt vervangen, zet aan tot een herwaardering ervan en vormt meteen een reden om er (meer) voor te zorgen. Dat besef kan op allerlei thema's en schaalniveaus tot uiting komen. Je kunt je familie, vriend(in), buur(t), stad of planeet niet zomaar vervangen, dus ben zuinig op wat je hebt. Maak je je zorgen? Ga zorgen!

Rens Jonker

COVERFOTO

Valerie De Craene

ACHTERGROND

Nico Goeminne

Informele zorg

4 - Informele zorg verdient meer dan applaus

INLEIDING Sander van Lanen, Valerie De Craene & Caroline Beckers

7 - Zorgzame buurten: toegankelijke zorg in de wijk

CASUS Liesbeth De Donder, Octavia Kint, Bas Dikmans & Lieselot Degraeve

10 - Het duurzaamheids-dilemma van buurtinitiatieven

CASUS Mitchell van Dijk, Sander van Lanen & Jaap Nieuwenhuis

13 - Vrijwilligersvervoer voor minder mobiele personen

INTERVIEW Caroline Beckers

16 - Digitale burgerparticipatie als vermaatschappelijkte zorg

ESSAY Cato Waeterloos & Jonas De Meulenaere

19 - Solidariteit en zorg in neoliberale universiteiten

ESSAY Sarah Mary Hall, Elizabeth Ackerley, Alison Briggs, Laura Fenton & Santiago Levya del Rio

Varia

22 - Chronogeografie

VRJE RUIMTE Peter Pelzer

25 - Openbare ruimte door kinderoegen

SCRIPTIERECENSIE Anna Fial & Egbert van der Zee

26 - Plandag 2023: Nooit of nu?

VERSLAG Jef Van den Driessche

27 - Mercator in het noordpoolgebied

OP/IN KAART Mona Fias

28 - Mondiale belangen in de Global Arctic

REPORTAGE Mona Fias

30 - Vermist: open ruimte

BOEKREVIEW Wander Demuyck

INFORMELE ZORG VERDIENT MEER DAN APPLAUS

Informele zorg staat hoog op de agenda bij maatschappelijke debatten, onder andere gedreven door de recente pandemie. Door veranderingen in onze maatschappelijke context neemt informele zorg gedeeltelijk de rol van formele zorg over. Maar terwijl het concept lovenswaardig klinkt, roept het begrip "informeel" lastige vragen op.

Informele zorg is een hot topic. Zowel in maatschappelijke als wetenschappelijke debatten neemt de aandacht voor dit thema sterk toe. En die pandemie (waarvan we ons ieder themanummer voornemen om het er niet meer over te hebben) is ook hier een sterke katalysator geweest. Die uitdagende periode zorgde voor een grote zorgvraag die zich uitstrekte tot ver buiten alleen medische zorgen. Zo ontstond er zowel een buitengewone druk op de zorgsector die de grote zorgvraag niet konden bolwerken. En er was er meer behoefte aan solidariteit van de samenleving aan wie zorg nodig had – van het boodschappen doen voor iemand die binnen moest blijven, tot het uitlaten van de hond van iemand in quarantaine of het organiseren van online vriendenavonden.

Geografe Cindy Katz stelt dat zorg geleverd wordt door informele netwerken, de staat, de markt, en maatschappelijke organisaties. De verdeling van zorgtaken tussen deze instituties is veranderlijk en vaak inzet van politiek debat en strijd. De staat trekt zich de afgelopen decennia terug. Huishoudens en individuen moeten dus vaker gebruik maken van de markt (als ze dat kunnen betalen), maatschappelijke organisaties, of het informele netwerk (indien

aanwezig). Zoals Nancy Fraser zegt, zorg is vermarkt voor wie dat kan betalen en geprivatiseerd voor wie dat niet kan. Daarom is er de laatste jaren veel aandacht voor informele zorg, die belangrijker is geworden in beleidsfilosofieën als de participatiesamenleving (Nederland) en de vermaatschappelijking van de zorg (België).

Deze wendingen hebben ervoor 'gezorgd' dat informele zorg – soms ook benoemd met termen zoals mantelzorg, participatiemaatschappij of vrijwilligerswerk – vaker in de media en beleidsverklaringen wordt vermeld dan pakweg twee decennia geleden. Zo zijn er verschuivingen ontstaan in de zogenoemde *welfare mix* (de combinatie van formele en informele zorg). Naast het formele aanbod van zorg wordt er tegenwoordig een aanzienlijk deel van zorg en ondersteuning verleend in de informele sfeer, in de onmiddellijke nabijheid van zorgbehoevenden, door familieleden, vrienden, buren en vrijwilligers. De overheid is het belang van deze informele zorg meer gaan beklemtonen, zoals bijvoorbeeld in het Vlaamse mantelzorgplan goedgekeurd in 2017. Daarnaast springen er allerhande initiatieven als paddenstoelen uit de grond. Denk maar aan buddy's die nieuwkomers wegwijs maken in hun

Informele zorg in een dagelijkse context. Bron: FG Trade, iStock.

eigen stad of buurt of de buur die de hond uitlaat van het baasje die dit (tijdelijk) niet kan. Ook huiswerkbegeleiding voor schoolgaande kinderen die het moeilijk hebben en hulp met de administratie voor mensen die dit zelf niet kunnen worden steeds vaker door vrijwilligers gedaan. De trend van toenemende mantelzorg hebben we ook al benoemd. En zo zijn er nog tal van initiatieven terug te vinden in onze hedendaagse maatschappij. De verwachting dat men zorg verleent is dus niet alleen een integraal onderdeel (geworden) van het dagelijkse sociale leven, maar is ook uitgebreid over meerdere domeinen.

De voordelen van informele zorg worden doorgaans als legio beschouwd. Veel bottom-up initiatieven vertrekken van concrete noden op het terrein. Bovendien wordt zorg geleverd door iemand die 'dichtbij' staat (en dichterbij dan een centrale overheid) vaak als beter en specifiek beoordeeld. Het menselijk contact staat centraler en de band in een buurt wordt versterkt. Zelfs supermarkten spelen daarop in: voor een kleine prijs gaat één van de buurtbewoners voor jou om boodschappen. Daarmee wordt ook het sociaal weefsel versterkt: je maakt een praatje met de burens en leert allicht iemand nieuw kennen. Dat een vrijwilliger een pak goedkoper is dan een boodschappenkoerier, lijkt meer dan een toevallige bijkomstigheid. Besparingen en instrumentalisering van de informele zorg zijn nooit ver weg.

Hoezo informeel?

Het is een opvallend dat informele zorg als het ware unisono als iets positiefs wordt beschouwd. Het informele karakter in de zorg wordt heel andersgepercipieerd dan de informele sector in de economie. Over het woord 'informeel' valt namelijk wel wat te zeggen.

Bij informele economie denken we vooral aan de Senegalese strandlakenverkopers op het strand van Barceloneta, of andere vormen van handel die onder de officiële radar van overheden en de fiscus blijven, en dus geen juridische erkenning en bescherming genieten. Marieke Ekenhorst en Joris Schapendonk legden uit dat het concept informele economie vaak verwijst naar een specifieke economie in het mondiale Zuiden (AGORA 2018-4). Het concept is verbonden aan modernistische ideeën over hoe stedelijke economieën zich zouden moeten ontwikkelen. Informele economie was voor vele academici en politici louter een overgangsfase naar een meer formele economie, of een uiting van specifieke gebreken in structurele economische vooruitgang ('onderontwikkeld'). Echter, berekende de Internationale Arbeidsorganisatie in 2021 dat meer dan de helft van de wereldwijde beroepsbevolking in de informele economie werkt. Deze cijfers doen vragen rijzen over het modernistisch startpunt rond de informele economie. Daarnaast tonen wetenschappelijke studies dat informele economie niet per se wijst op onderontwikkeling en systeemgebreken, maar eerder op de alledaagse creativiteit, zelfredzaamheid, en zelfs politieke claimmaking van mensen die werken in informele circuits. Het is dus een economie die in tegenstelling tot vele formele transacties meer gestoeld is op wederkerigheid en solidariteit dan pure (markt) uitwisseling. Laat die wederkerigheid en solidariteit nu net ook zo'n belangrijk kenmerk zijn van informele zorg.

Voor alle duidelijkheid: in dit themanummer gaat het niet over de informele economie, maar wel om vormen van zorg die geleverd worden, vaak onbetaald door vrijwilligers in hun vrije tijd aan mensen met een specifieke (tijdelijke of structurele) zorgnood. Toch is het ommetje naar informele economie om twee redenen interessant. Ten eerste verklaart het waarom onderzoekers die zich bezighouden met sociaaleconomische patronen in het mondiale Zuiden, kritisch zijn voor het gebruik van het woord 'informeel' in informele zorg, niet in het minst door de pejoratieve bijklink die informele economie nog steeds uit politieke hoek krijgt toebedeeld. Ten tweede, omdat het de vraag opwerpt waarom allerlei organisaties en zeker overheden in vele (veelal Europese) landen inzetten op informele zorg als het summum van nabijheid en participatiemaatschappij, terwijl diezelfde informaliteit in de

context van bepaalde economieën en geografieën wordt gezien als achtergesteld? Een discoursanalyse rond informaliteit in verschillende contexten zou in dat opzicht een interessante piste zijn.

Veranderende maatschappelijke context

Hoewel de aandacht voor informele zorg sterk is toegenomen, is het geen nieuw fenomeen. Tijdens de (vaak vergeten) aids-epidemie uit de jaren '80 waren het vrijwilligers die aidspatiënten aan de nodige zorg en ondersteuning hielpen in wat veelal de laatste maanden uit iemands leven bleken. Ook in de psychische hulpverlening is 1-op-1-begeleiding voor psychisch kwetsbare mensen door vrijwilligers al lang een effectieve methode gebleken. De context waarin die informele zorg plaatsvindt is wél sterk veranderd. Eerst en vooral is de aandacht voor informele zorg vanuit politieke hoek en in de beleidscontext de afgelopen jaren fors toegenomen. De verschillende bijdragen aan dit themanummer tonen aan dat het inzetten op de participatiemaatschappij (Nederland) of vermaatschappelijking van de zorg (België) ten dele voortkomt uit het idee dat informele zorg een effectievere en efficiëntere manier is om bepaalde doelgroepen te bereiken, maar ook aansluit bij noodzaak tot besparen en het doorzetten van een neoliberale agenda. Liesbeth De Donder, Octavia Kint, Bas Dikmans en Lieselot Degraeve tonen aan hoe die ontwikkeling in twee stappen voltrok. Eerst werd er ingezet op allerhande zorg *in* de samenleving, waarbij een zorgbehoevende niet meer verhuist naar een residentiële omgeving (bv. een woonzorgcentrum of psychiatrische instelling), maar professionals naar de thuissituatie van diegene die zorg nodig hebben gaan. In een tweede stap wordt zorg niet alleen in maar ook *door* de samenleving aangeboden. Met andere woorden, professionals worden bijgestaan of soms zelfs vervangen door vrijwilligers, mantelzorgers, etc.

En het is net daar dat deschoen wringt. Al te vaak wordt informele zorg beschouwd als gratis of goedkopere zorg. Deze redenering botst op twee problemen. Ten eerste vergeet men dat de organisatie van vrijwilligerswerk ook veel tijd, energie en kunde, en dus middelen en kennis vergt. Ten tweede verandert het engagement van vrijwilligers: er zijn minder vrijwilligers (ook omdat vele groepen moeten 'geactiveerd' worden voor de arbeidsmarkt en er dus minder tijd overblijft voor vrijwilligerswerk) en wie vrijwilligerswerk doet, neemt dit engagement liever op een flexibele en individuele manier op. Zorg is vereist op een bepaalde plaats op een bepaald tijdstip en is dus niet altijd te verzoenen met het aanbod van informele zorg dat vrijwilligers kunnen bieden. Vrijwilligerswerk beperkt ook andere mogelijke activiteiten die informele zorgverleners kunnen uitoefenen. Vandaar de kritiek dat de tijd en energie die mensen in zorg steken buiten beeld blijft in de de recente Nederlandse discussie over het aanmoedigen van parttime werknemers om fulltime te gaan werken. Het informele zorgaanbod strookt niet altijd met de zorgnood, en dat zet limieten op welke zorg informeel gegeven kan worden. Dit is wat Liesbeth De Donder en collega's aantonen in hun onderzoek: "Zorgzame buurten zijn meer dan zorgzame burens, en kunnen geen oplossing zijn voor een gebrek aan toegankelijke, professionele zorg. Informele hulp kent immers haar grenzen."

Ook bij het vrijwilligersvervoer merken vrijwilligersorganisaties deze ontwikkelingen. De verwachtingen van vrijwilligers heeft een transformatie meegemaakt. Ook hier zijn vrijwilligers liever flexibel in hun vrijwilligerswerk. De overheid beschouwt vrijwilligersvervoer als een efficiënte manier om minder mobiele personen een vorm van mobiliteit aan te bieden en wil hier meer op inzetten, maar structureel is dit niet altijd de juiste oplossing. Angelo Meuleman van Impact vzw geeft aan dat er een sterke behoefte is aan meer vrijwilligersvervoer zoals de Minder Mobiele Centrales aanbieden, maar dat de middelen van de overheid uitblijven. Het vrijwilligersvervoer is nochtans cruciaal om minder mobiele personen uit isolatie te halen en te laten deelnemen aan onze

maatschappij. Deze doelstelling kan niet puur informeel gehaald worden.

Ruimtelijke dimensie

Het onderzoek van Liesbeth De Donder en collega's en het interview met Angelo Meuleman wijzen op zowel de politieke als de ruimtelijke dimensie van informele zorg. De verschuiving van zorg geconcentreerd op gespecialiseerde en daartoe voorziene plaatsen naar zorg bij mensen thuis en door mensen uit iemands netwerken of buurt heeft belangrijke geografische implicaties. Dit werd recent bevestigd door de Commissie Sociaal Minimum in Nederland. Ook hier besteedt dit nummer aandacht aan.

Mitchell van Dijk, Sander van Lanen en Jaap Nieuwenhuis tonen aan dat bij buurtinitiatieven de lokale connectie ontzettend belangrijk is. Op zich is dat logisch, al was het maar doordat buurtinitiatieven zich per definitie organiseren binnen een bepaalde buurt. Voor veel vrijwilligers is het leren kennen van mensen in de buurt net een reden om zich te engageren voor een bepaalde organisatie. Zo zorgt informele zorg vaak voor een versteviging van het sociaal weefsel én een beter begrip van de eigen gemeente, wijk of buurt. Informele zorg kan zo zowel een functie vervullen voor de zorgbehoevende (zorg) als de vrijwilliger (identiteit). Dit zorgt voor een ruimtelijke relatie, *sense of place*, tussen de buurt en de buurtbewoners. En wanneer mensen verhuizen naar een andere buurt, valt het engagement voor de buurt waar ze woonden weg. In het honkvaste België levert dit minder problemen op, maar het speelt een belangrijke rol in de duurzaamheid van allerhande initiatieven in Nederland en elders waar verhuisbewegingen vaker voorkomen. Het gevaar is een afhankelijkheid van een groep vrijwilligers die geen langdurig structureel aanbod kan garanderen.

Ook dit heeft ook consequenties. Om dit soort initiatieven succesvol te laten zijn, moet er een balans zijn tussen het aantal zorgbehoevenden en vrijwilligers die deze zorg kunnen bieden. Net zoals het voorgaande themanummer "Thuis ouder worden" (Agora 2022-2) concludeert dat thuis ouder worden alleen mogelijk is in een geschikt thuis, moet een buurt geschikt zijn vooraleer informele zorg mogelijk is. Dit blijft vaak nog een uitdaging. Ten eerste aan de kant van wie deze levert. Vrijwilligers zijn vaak ofwel studenten die sociaal werk of een andere sociale studie hebben gekozen en het werkveld verkennen. Nog vaker zijn het gepensioneerden of mensen die arbeidsongeschikt zijn verklaard of bewust kiezen om minder te werken en zoeken naar een zinvolle invulling van hun vrije tijd. Dit zijn dus verre van professionele zorgverleners, wat een beperking legt op de zorg die zij kunnen bieden. Er is ook een ruimtelijke barrière. In de Vlaamse nevelstad met lintbebouwing moet er een flink aantal kilometers worden afgelegd om de zorgbehoevende te bereiken – en dus meer tijd, moeite, en energie voor de informele zorgverlener. Vlaanderen en Nederland tonen een ongelijke geografie tussen zorgverleners en zorgbehoevenden, te zien in de infographic. Wie in minder verstedelijkte regio's woont, steunt meer op informele zorg via mantelzorg dan stadsbewoners.

De eerdergenoemde *sense of place* is ook merkbaar bij hedendaagse burgerparticipatie waar sociale steun, wederkerigheid, vertrouwen en lokale integratie centraal staan. Om buurtbewoners te verenigen hebben digitale platformen, zoals sociale media, hun nut bewezen. Deze platforms zijn (zeker na de corona-pandemie) een vaste waarde geworden om inwoners te engageren, ongeacht tijds- en plaatsbeperkingen. Informatie kan gemakkelijk gedeeld worden en online platforms kunnen in sommige gevallen een 'luisterend oor' bieden onder mensen met gelijkaardige problemen. Cato Waeterloos en Jonas De Meulenaere tonen dat online buurtnetwerken, zoals Hoplr, een uitdaging zijn van de vermaatschappelijking van de zorg. Veel acties starten als spontaan burgerinitiatief waar overheden enkel optreden als facilitator. Sociale media kunnen gedeeltelijk een oplossing vormen voor de ruimtelijke uitdagingen van informele zorg, maar

de digitale omgeving is ook een risicovoor mensen met minder digitale vaardigheden. De meest hulpbehoevende mensen worden vaak niet bereikt door deze goedbedoelde netwerken. Professionele hulpverlening moet dan optreden om isolement te vermijden. Samenwerkingen tussen formele en informele steunnetwerken zijn daarom onmisbaar om kwalitatieve zorg te kunnen aanbieden.

Zorg

Een focus op informele zorg als een vrijwillige activiteit van iemand die zorg verleent aan iemand die zorg nodig heeft, in welke vorm dan ook, kan leiden tot een beperkte definitie van zorg. Dit reproduceert het idee dat alleen mensen met een 'gebrek' of 'tekort' zorg behoeven. Daarmee gepaard gaat 'zorgangst', zoals Anaïs Van Ertvelde stelt in het gelijknamige essay: "Zorg geven – formeel of informeel – is één van de meest nodige en minst beloonde vormen van arbeid. Zorg ontvangen, blijft aan je kleven. Wie veel zorg nodig heeft, zien we als minder zelfstandig, minder daadkrachtig, als minder mens zelf." (p. 15). De schrik om tot een zorgobject verengd te worden, leidt tot zorgangst, en het verder internaliseren en institutionaliseren van een zelfredzaamheidcultuur en individuele veerkracht. Zorg is veel meer dan dat: zorg is een sociale grondhouding, en iedereen heeft altijd een vorm van zorg nodig én te geef. Of, volgens Van Ertvelde: "We dansen namelijk allemaal voortdurend op de rand tussen mogelijkheid en beperking, tussen afhankelijkheid en autonomie" (p. 16). Als we zorg, inclusief informele zorg, opentrekken naar alle aspecten van het leven, dan komen plots ook andere vormen van zorg naar voren, inclusief op het werk. Het onderzoeksteam van Sarah Marie Hall beschrijft hoe zij 'zorg' proberen te integreren in hun dagelijkse werk- en onderzoekspraktijk, door solidariteit via relaties, ideeën en praktijken te verankeren. Zonder daarmee te pretenderen tegen de dominante neoliberale individualisering en competitiedrang te kunnen opboksen, toont het hoe een andere blik op zorg kan leiden tot andere omgangsvormen en relaties.

De laatste decennia is de omvang van informele zorg dus toegenomen. Terwijl dit misschien warm, mooi en gemeenschappelijk klinkt, zitten er risico's aan een niet-kritisch gebruik van de term. Zoals Cindy Katz schrijft, is de verdeling van zorgtaken vaak ook inzet van het politieke debat. En als we momenteel tegen de grenzen van de mogelijkheden van informele zorg aanlopen, kan dit thema wel eens belangrijk worden. Hoe kunnen de voordelen van informele zorg worden gehouden en de nadelen opgevangen door geschikte ondersteuning? En wat is daarin mogelijk de rol van ruimtelijk beleid? Deze vragen zullen voorlopig niet van ons bord verdwijnen.

Literatuurselectie

- De Craene, V., Grujthuijsen, W., Beckers, C., & D'herde, J. (2022). Zorgen over thuis ouder worden. AGORA Magazine, 38 nr. 2, pp. 4-7.
- Ekenhorst, M., & Schapendonk, J. (2018). Vrouwelijke in/formele circuits in Barcelona. AGORA Magazine, 34(4).
- Fraser, N. (2016) Contradictions of capital and care. *New Left Review* 100, pp. 99-117.
- Katz, C. (2009) Social reproduction. In: Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M.J. & Whatmore, S. (eds) *The dictionary of human geography*. Wiley-Blackwell, pp. 696-697.
- Van Ertvelde, A. (2022) *Zorgangst*. Academia Press: Gent.

Sander van Lanen (s.van.lanen@rug.nl) is universitair docent bij de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). **Valerie De Craene** (Valerie.De.Craene@vub.be) is postdoctoraal onderzoeker aan Cosmopolis, Vrije Universiteit Brussel. **Caroline Beckers** (Caroline.Beckers@ugent.be) is doctoraats-onderzoeker aan de onderzoeksgroep van de Sociale en Economische Geografie (UGent). Alle auteurs zijn redacteur bij AGORA.

CASUS - Liesbeth De Donder, Octavia Kint, Bas Dikmans, Lieselot Degraeve

ZORGZAME BUURTEN: TOEGANKELIJKE ZORG IN DE BUURT

Wie zorg of hulp nodig heeft in het dagelijks leven, woont liefst zo lang mogelijk thuis of in de nabije omgeving met de nodige ondersteuning. Zorgzame buurten hopen tegemoet te komen aan die wens.

Zorgzame buurten zijn in Vlaanderen en Brussel aan een opmars bezig. Een zorgzame buurt wijst op een samenhangende en buurtgerichte aanpak van wonen, zorg en welzijn zodat mensen in hun eigen woning of vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen, ongeacht leeftijd of zorgnoden. Het is een buurt waar formele en informele zorgverleners samenwerken, waar zorgcontinuïteit is, waar de hulp- en dienstverlening vlot toegankelijk zijn, waar bewoners elkaar helpen, en waar mantelzorgers en vrijwilligers ondersteuning krijgen. Zo kunnen mensen met zorgnoden blijven participeren aan de samenleving, hebben ze meer zelfregie en behouden ze hun sociale relaties. In dit artikel schetsen we het ontstaan en de betekenis van zorgzame buurten in Vlaanderen en Brussel. Daarna belichten we twee onderzoeksprojecten over zorgzame buurten: CIVEX, dat het belang van de buurt voor informele zorg door ouderen onderzoekt, en MaN'Aige, dat buurtgebruikers betreft bij zorgzame buurten. Ten slotte laten we een kritisch licht schijnen op het concept van zorgzame buurten.

Vermaatschappelijking van de zorg

Wie de evolutie naar zorgzame buurten wil begrijpen, blijkt best even terug op twee belangrijke evoluties in het zorgbeleid van de laatste decennia, die we beiden kunnen vatten onder de noemer

'vermaatschappelijking van de zorg'. In de jaren 1980 startte de eerste ontwikkeling, die we 'de-institutionalisering' noemen. Residentiële zorg werd afgebouwd en mensen met zorgnoden gingen steeds minder naar woonzorgcentra, psychiatrische instellingen of voorzieningen voor personen met een handicap. Er werd meer ingezet op professionele zorg midden in de samenleving, zoals thuiszorg en gezinszorg, in plaats van zorg achter de muren van klassieke zorginstellingen. De zorg sloot zo beter aan op de leefsituatie van de zorgvrager. Een belangrijke voorwaarde was dat actoren in zorg en gezondheid op lokaal niveau met elkaar samenwerkten, over de grenzen van sectoren heen.

Bij de tweede beweging focuste het beleid niet gewoon op zorg 'in' de samenleving, maar ook op zorg 'door' de samenleving. Beleidsteksten, decreten en politieke visienota's focusten meer en meer op informele zorgverleners zoals vrijwilligers en mantelzorgers. Ook sociale netwerken, buurtwerkingen en verenigingen kregen een prominenter plek in het zorgbeleid.

Zorgzame buurten spelen dus in op de twee bewegingen binnen vermaatschappelijking van de zorg: 1) de samenwerking tussen actoren in welzijn en zorg op lokaal niveau, en 2) de betrokkenheid van buurtbewoners en -organisaties.

Een transformatieproject in de Martelarenwijk. Bron: Jan van Bostraeten

Tien jaar zorgzame buurten

Tegen de achtergrond van vermaatschappelijking van de zorg ontwikkelde zich de beweging rond zorgzame buurten. In 2013 lanceerde de Vlaamse overheid de Zorg Proeftuinen als experimenteerruimte voor innovatie in de ouderenzorg. De bedoeling was om gedurende drie jaar nieuwe producten, diensten of processen te testen die de ondersteuning van thuiswonende ouderen kunnen verbeteren.

Eén van de proeftuinen was de 'Actief Zorgzame Buurt' in twee Brusselse en een Antwerpse wijk. Het Zorgbedrijf Antwerpen, Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg, en enkele lokale partners (zoals Lokaal Dienstencentrum Chambéry en EVA bxl) sloegen de handen in elkaar en experimenteerden rond de centrale vraag: 'Wat maakt voor ouderen in kwetsbare buurten het verschil tussen langer thuis wonen of verhuizen naar een woonzorgcentrum?' Het antwoord lag op drie niveaus: 1) lokale netwerken van burens, vrijwilligers en mantelzorgers versterken, 2) aandacht voor kwaliteitsvol wonen en woonaanpassing aan veranderende noden, en 3) belang van professioneel casemanagement voor complexere woon- en zorgvragen. De partners van de proeftuin ontwikkelden een model van buurtgerichte zorgorganisatie in een grootstedelijke context.

Hun concept van zorgzame buurten vond ook breder in Vlaanderen en Brussel weerklank, en in 2016 verscheen de visienota 'Buurtgerichte zorg: de 'actief zorgzame buurt' als toekomstmodel voor Vlaanderen en Brussel'. Enkele Vlaamse en Brusselse partners, waaronder het Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg, Zorgbedrijf Antwerpen, OCMW Gent, Brusselse Ondersteuning Dienstencentra, Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten, Vrije Universiteit Brussel, Zorgnet Vlaanderen en diverse OCMW's beschreven daarin de basisprincipes en condities van het concept 'zorgzame buurt', dat in de jaren erna verder werd ontwikkeld. Zo werd er nagedacht over belanghebbenden, de regie, financiering en regelgeving.

Sindsdien zien we steeds meer experimenten rond zorgzame buurten. Zo was er van 2018 tot 2021 het project 'Minder mazen, meer net' van SAAMO Limburg en SAAMO West-Vlaanderen. In dat project ontwikkelde SAAMO methodieken voor lokale besturen die zorgzame buurten willen creëren. De methodieken werden getest in vier landelijke gemeenten, met de focus op bewoners in een kwetsbare situatie of in verdoken armoede.

In 2019 en 2020 werden 35 zorgzame buurt-praktijken ondersteund door het Fonds Dr. Daniël De Coninck in Vlaanderen en Brussel. Het waren 35 unieke projecten, heel verschillend en toch allemaal even hard zoekende om lokaal samenwerken in zorgzame buurten mogelijk te maken. Ze creëerden ontmoetingsplekken, burenhulpnetwerken, verbindende figuren, enzovoort. Een analyse van deze projecten door de Vrije Universiteit Brussel haalt een aantal positieve effecten aan, zoals ontmoeting, zorgzaamheid, verbinding en meer levenskwaliteit en welbevinden. Maar er zijn ook een aantal beperkingen zoals te weinig aandacht voor wonen,

zware zorgvragen, beleidsbeïnvloeding en politiserend werken. Ook de Vlaamse overheid erkent het belang van zorgzame buurten. Van 2022 tot 2024 krijgen 132 projecten in Vlaanderen en Brussel financiële steun om zorgzame buurten te ontwikkelen, elk op hun eigen manier.

Belang van buurt voor informele zorg

Het concept van zorgzame buurten vertrekt van het idee dat de buurt een grote rol kan spelen in informele zorg. De onderzoeksprojecten CIVEX en MaN'Aige onderzoeken dat idee.

Het CIVEX-project (Exclusion from Civic Engagement of a Diverse Older Population: Features, Experiences and Policy Implications) is een samenwerking tussen 5 Europese universiteiten en onderzoekt het maatschappelijke engagement van ouderen, waar informele hulp een belangrijke dimensie van is.

De Vrije Universiteit Brussel als Belgische partner richt zich op het belang van de buurt voor informele zorg, met een focus op achtergestelde buurten. In Kuregem en de Brabantwijk in Brussel verzamelden we 40 levensverhaalinterviews over informele zorg door oudere buurtbewoners, zoals boodschappen doen, op kinderen passen of informatie geven over de buurt. Ouderen krijgen dus niet enkel zorg, maar zijn ook actieve zorgverstrekkers.

De sociale netwerken in dergelijke buurten veranderen snel door het hoge transitiegehalte. Deze buurten worden gekenmerkt door een hoge in- en uit-migratie van bewoners, die de buurt zien als een aankomstplek en in veel gevallen vertrekken wanneer hun economische situatie het toelaat. Ouderen die wel lange tijd in de buurt blijven wonen, hebben waardevolle kennis over de geschiedenis en dynamiek van de buurt. Die kennis is van groot belang om de uitdagingen aan te pakken waar achtergestelde buurten en hun bewoners mee geconfronteerd worden, zoals een snel veranderend bewonersbestand, een wegtrekkende dienstensector en preciaire woonsituaties.

Zo was er het verhaal van een 77-jarige vrouw die haar hele leven in de Brabantwijk heeft gewoond en niet van plan is te verhuizen. Ze vertelt hoe ze in haar straat een belangrijk contactpersoon is geworden door haar ervaring en bekendheid in de buurt. "Mensen kennen mij soms beter dan dat ik hen ken omdat ik hier al zo lang woon," geeft ze toe. "De een vraagt naar inlichtingen voor de gemeente, de ander vraagt of ik op haar dochter wil letten. Het zijn kleine dingen op buurtniveau". Door hun vertrouwdheid met de buurt en met de bewoners kunnen deze langdurige bewoners een spil zijn in het zorgzame buurtnetwerk en kunnen ze specifieke behoeften, gaten in de dienstverlening, en mogelijkheden voor verbetering identificeren.

Daarnaast toont het onderzoek dat informele hulp door ouderen positief is voor ouderen zelf. Het geeft hen een gevoel van voldoening, met positieve effecten op fysiek en mentaal welzijn. Zo zegt een 70-jarige vrouw die in Kuregem woont: "Ik voel me nuttig en ik voel me levend als ik mijn buurman help". Ouderen geven door hun informele zorg niet alleen cruciale ondersteuning aan hun directe omgeving, maar ze krijgen er ook iets voor terug. De eerder genoemde vrouw verwoordt het zo wanneer ze gevraagd werd waarom ze in haar huis sessies lichamelijke beweging organiseert voor buurtbewoners: "Ontvangen is voor mij tweerichtingsverkeer en daar hou ik van. Als ik hen help, als ik naar hen luister, als ik oefeningen doe die mij ook goed hebben gedaan. Ik deel deze oefeningen omdat ze me van veel gezondheidsproblemen hebben gered. Ik leer veel met hen. Ik word er zelf ook rijker van". Zorgzame buurten die inspelen op de informele zorg van ouderen zijn dus een belangrijke spil om buurtnetwerken te versterken en informele hulp van bewoners te ondersteunen.

Betrek buurtgebruikers bij zorgzame buurt

Niet alleen bewoners spelen een rol in zorgzame buurten. In grote steden zijn er heel wat buurtgebruikers zoals bedrijven, scholen, passanten, winkeliers, publieke en culturele instellingen, die een

bijdrage kunnen leveren aan een zorgzame buurt. Dat was het uitgangspunt van het co-creatief onderzoeksproject MaN'Aige, een partnerschap tussen de Vrije Universiteit Brussel, LD3, Maison Médicale Enseignement, Odisee Hogeschool en Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg. MaN'Aige ging aan de slag in twee Brusselse buurten waar veel dergelijke buurtgebruikers aanwezig zijn die op het eerste gezicht weinig met zorg te maken hebben, namelijk Onze-Lieve-Vrouw-ter-Sneeuw en Martelaarswijk.

MaN'Aige schuift het idee naar voren dat je eerst aan verbindingen moet werken om zorgzaamheid te bekomen. Het doel was om te onderzoeken hoe verbindingen tussen buurtbewoners en -gebruikers kunnen ontstaan die bijdragen aan een zorgzame buurt. Ten eerste bleek dat buurtgebruikers zich steeds meer bewust werden van hun buurt. Simpelweg de vraag stellen, leverde vaak verbaasde reacties op: "Wonen hier echt mensen in de buurt?"

Ten tweede zagen buurtgebruikers steeds meer het belang in van een buurtnetwerk. Daarbij bleek de gedeelde, publieke ruimte een belangrijk uitgangspunt voor verbinding. Buurtgebruikers en bewoners delen de ruimte van de buurt, ze gebruiken er dezelfde voetpaden en hun gebouwen vormen het straatbeeld. Voor beide partijen is een zorgzame, leefbare buurt van belang. Tijdens het onderzoek zetten een aantal buurtgebruikers zich in voor vergroening en toegankelijkheid. Zo stelde een theater zijn cafetaria open voor buurtvergaderingen: "Op zich heeft vergroening niets te maken met de primaire taak van een theater. Maar in plaats van een focus op 'dit zijn onze klanten', hebben we nu een focus op 'dit is onze buurt'. We gaan proberen betrokken te raken bij de buurt en luisteren naar wat belangrijk is voor de bewoners."

Tot slot verbreedde het MaN'Aige-project de visie op zorg: van een één-op-één informele zorgrelatie, met het risico om de verantwoordelijkheid voor zorg op de schouders van bewoners af te schuiven, naar zorgzaamheid, een houding naar de ander toe die ieders verantwoordelijkheid voor een leefbare omgeving aanspreekt. Zorg is dan niet louter een zorgtechnische, medische handeling, maar een relationele, sociale grondhouding. Een van de co-onderzoekers verwoordde het als volgt: "Zorgzaamheid betekent attent en aandachtig zijn. Het kan zelfs zorgzaam zijn om niet in contact te komen met iemand anders. Er zijn veel manieren om te zorgen of attent te zijn voor iemand of iets dat leeft". Hoewel het in een zorgzame buurt van belang blijft om in te zetten op professionele zorg en mantelzorg, toonde MaN'Aige de meerwaarde van buurtgebruikers om bij te dragen aan een zorgzame buurt. De belangrijkste lessen van dit project verzamelden we in een cahier, uitgegeven door Kenniscentrum Welzijn, Wonen, Zorg.

Grenzen aan zorgzame buurt

Zorgzame buurten als organisatiemodel voor zorg, dat klinkt als muziek. Maar we willen enkele belangrijke nuances brengen, die ook gelden voor vermaatschappelijking van de zorg in het algemeen. Bezuinigingen op professionele zorg hebben er mede hebben toe geleid dat de verantwoordelijkheid van zorg soms te veel bij informele zorgverleners ligt. In de praktijken die we bestudeerden de afgelopen jaar, en in de interviews die we deden voor CIVEX en MaN'Aige, ligt heel sterk de nadruk op gemeenschapsvorming, het belang van sociale contacten en informele zorg tussen buurtbewoners onderling en tussen buurtbewoners en gebruikers. De rol van de formele zorgverlener krijgt vaak minder aandacht. Het lijken twee aparte werelden. Een vaststelling waar we kritisch naar willen kijken.

Professionele zorg mag niet op de achtergrond verdwijnen, maar moet informele zorg omkaderen en ondersteunen. Zorgzame buurten zijn meer dan zorgzame bureaus, en kunnen geen oplossing zijn voor een gebrek aan toegankelijke, professionele zorg. Informele hulp kent immers haar grenzen. De verwachtingen tegenover informele zorgverleners mogen niet te hoog worden. Veel mantelzorgers en vrijwilligers bezwijken onder de zware last op hun schouders. De kwaliteit van de zorg kan in het gedrang

Un parcours potager dans le quartier!" - Een bottom-up stadslandbouwproject in Brussel. Bron: Jan van Bostraeten

komen als een zorgzame buurt beperkt blijft tot informele hulp. De overheid heeft de verantwoordelijkheid om structureel de professionele zorg te financieren en ondersteunen.

Bovendien gaat een zorgzame buurt over alle levensdomeinen: niet enkel zorg en welzijn werken samen, maar ook beleidsdomeinen die focussen op werk, wonen, ruimtelijke planning, mobiliteit, cultuur, sport en onderwijs vinden elkaar. Ze stemmen af en doorbreken hokjes.

Ten slotte mist de informele zorg nu vaak de nodige erkenning en wordt ze afgeremd door bepaalde factoren in de omgeving, zoals werkgevers of het beleid. Het is dus noodzakelijk dat informele zorg goed ondersteund en omkaderd wordt door professionals, zodat de taken voor informele zorgverleners doenbaar blijven. Informele zorg betekent niet 'zorgtaken afschuiven op informele zorgers', maar wel hen voldoende ondersteunen en erin investeren.

Literatuurselectie

- De Donder, L., Smetcoren, A., Dury, S., Van Regenmortel, S., Lambotte, D., Duppen, D., Fret, B., Brosens, D., De Witte, N. & D. Verté (2017) Zorginnovatie in Vlaamse proeftuinen: Onderzoek naar Actief Zorgzame Buurten in Brussel en Antwerpen. Brussel: Kenniscentrum WWZ – Woonzorg Brussel.
- Bekaert, A., Denys, B., De Muynck, J., De Vriendt, T., Foiriers, L., Moons, S., Peeters, T., Plas, G., Sablon, W., Teugels, H., Theys, F., Tomsin, W., Verhoeven, I., Vervaeke, C., & D. Verté (2016) Buurtgerichte Zorg. De actief zorg-zame buurt als toekomstmodel voor Vlaanderen en Brussel. Brussel: VVDC & Kenniscentrum WWZ - Woonzorg Brussel.
- De Donder, L., Hoens, S., Stegen, H., Kint, O. & A. Smetcoren (2021) Lokaal samenwerken in zorgzame buurten. Brussel: Fonds Dr. Daniël De Coninck.
- Degraeve, L., Kint, O., & K. Boussart (2022) De verborgen spelers in een zorgzame buurt. Bouwen aan zorgzaamheid met buurtgebruikers. Brussel: Kenniscentrum WWZ – Woonzorg Brussel.

Liesbeth De Donder (liesbeth.de.donder@vub.be) is professor Agogische Wetenschappen aan de Vrije Universiteit Brussel en directeur van de onderzoeksgroep Society and Ageing Research Lab (SARLab). **Octavia Kint** (octavia.kint@vub.be) is doctoraats-onderzoeker over zorgzame buurten en werkte mee aan het MaN'Aige-project in het kader van haar doctoraat. **Bas Dikmans** (bas.dikmans@vub.be) voert een doctoraatsonderzoek binnen het CIVEX-project. Hij richt zich op het maatschappelijk engagement van ouderen in twee achtergestelde wijken in Brussel. **Lieselot Degraeve** (lieslot.degraeve@vub.be) is valorisatiemedewerker bij Society and Ageing Research Lab (SARLab) en hielp de auteurs om hun ideeën te verwoorden.

CASUS - Mitchell van Dijk, Sander van Lanen & Jaap Nieuwenhuis

HET DUURZAAMHEIDSDILEMMA VAN BUURTINITIATIEVEN

De participatiesamenleving en de vermaatschappelijking van de zorg vergroten de rol van buurt- en vrijwilligersinitiatieven als aanbieders van informele zorg geworden. Maar kunnen vrijwilligers goede en structurele ondersteuning bieden? Vrijwilligers worden om vele redenen actief, hun betrokkenheid is groot, maar hun voorkeuren schuren soms met de voorwaarden voor structurele diensten.

Omdat vergrijzing, individualisering, en neoliberaal beleid zorgden voor een groeiende druk op de Nederlandse verzorgingsstaat, kondigde de Nederlandse overheid in 2013 een transformatie naar een participatiesamenleving aan, waarin burgers meer verantwoordelijkheid dragen voor eigen leven en omgeving. Vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties zijn hierdoor genoodzaakt meer onbetaalde zorg te leveren.

Vrijwilligersorganisaties spelen een essentiële rol in onze samenleving, doordat ze aanzienlijke invloed hebben op zowel het welzijn van de vrijwilligers zelf als op de mensen voor wie ze zich inzetten. Een belangrijke tak van vrijwilligersorganisaties zijn initiatieven op wijk- en buurtniveau. Het belangrijkste verschil tussen buurtinitiatieven en algemene vrijwilligersorganisaties is het effect dat ze hebben op de sociale cohesie in buurten waar ze actief zijn. Die cohesie vindt plaats tussen zowel de vrijwilligers als de gebruikers, doordat buurtbewoners meer met elkaar in contact komen en een gezamenlijk doel hebben om hun buurt te verbeteren. Over het algemeen worden buurtinitiatieven opgericht door de bewoners vanuit een bepaalde behoefte die nog niet wordt

vervuld binnen de wijk. Bijvoorbeeld het organiseren van diensten voor kwetsbare groepen die de (lokale) overheid niet realiseert.

Hoewel een aanzienlijk deel van de Nederlandse bevolking actief betrokken is bij vrijwilligersorganisaties, is er de laatste jaren een neerwaartse trend in het percentage vrijwilligers in Nederland. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek gaf in 2011 bijna 51 procent van de Nederlanders boven de 15 jaar aan dat ze in de 12 maanden daarvoor actief waren geweest als vrijwilliger, in 2019 was dit gedaald naar 47 procent. Hoewel dit niet een significante daling is, is het wel opvallend dat het discours van een participatiesamenleving niet heeft geleid tot een toename in het percentage vrijwilligers.

Verschillende onderzoekers keken al naar de motivaties van mensen om actief te worden in vrijwilligersorganisaties. Zo ontdekten Arends en Schmeets dat de belangrijkste motivaties voor Nederlanders om vrijwilligerswerk te doen 'het helpen van anderen', 'het maken van sociale connecties', en 'het vinden van betaald werk' waren. Echter is er nog wel een gebrek aan kennis over het functioneren en onderhouden van buurtinitiatieven.

Om deze reden hebben wij, samen met studenten van de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen, 45 vrijwilligers die actief zijn bij in totaal 9 verschillende buurtinitiatieven (3 gericht op mobiliteit, 3 op duurzaamheid, en 3 op algemene ondersteuning) geïnterviewd. Hoewel er een onderscheid valt te maken tussen formele (georganiseerd) en informele (spontane actie) vrijwilligersorganisaties, waren de door ons geïnterviewde initiatieven allemaal georganiseerd. Hierdoor gaat ons onderzoek voornamelijk over formele buurtinitiatieven.

In de interviews werd de vrijwilligers gevraagd naar hun motivaties om actief te worden en blijven, en hoe zij de effecten van het initiatief op hun buurt ervaren. In dit artikel gaan we dieper in op de manieren waarop buurtinitiatieven succesvol kunnen worden geformeerd en onderhouden om zo meer vrijwilligers aan te trekken en een grotere impact te hebben op hun omgeving. Uit ons onderzoek kwamen drie hoofdcategoryën die invloed hebben op de motivatie van vrijwilligers en het functioneren van een initiatief beïnvloeden, namelijk 'het sociale netwerk', 'vrijblijvendheid', en 'formalisering'.

Het is opvallend dat het discours van een participatiesamenleving niet heeft geleid tot een toename in het percentage vrijwilligers

Sociaal netwerk

Allereerst is iemands sociale netwerk, of het gebrek daaraan, een sterke motivatie voor mensen om zich aan te sluiten bij een buurtinitiatief en is dit ook gedeeltelijk bepalend bij het besluit van vrijwilligers om bij het initiatief te blijven of weg te gaan. Door eerder onderzoek van onder andere Dekker was al bekend dat mensen met een groter sociaal netwerk binnen de buurt, of mensen die zich meer verbonden voelen met de buurt, vaker actief zijn binnen deze initiatieven. Uit de interviews bleek inderdaad dat veel van de vrijwilligers waren gevraagd door een (semi-)bekende die bij hen in de buurt woonde. Vaak wist deze bekende van hun eerdere (werk) ervaring af, en had het buurtinitiatief die ervaring nodig.

Het tegenovergestelde bleek echter ook waar: een groot gedeelte van de geïnterviewde vrijwilligers vertelde dat ze waren begonnen met vrijwilligerswerk omdat ze hun sociale netwerk wilden verbreden en tegelijkertijd graag andere mensen wilden helpen. Ze gaven aan dat ze zich meer verbonden voelden met de buurt en buurtbewoners nadat ze zich hadden aangesloten, en dat er een positieve impact merkbaar was met betrekking tot de saamhorigheid en sociale cohesie binnen een buurt. In sommige gevallen waren dit mensen die net naar Groningen waren verhuisd en nog niet zo veel mensen kenden. In andere gevallen waren het mensen die meer vrije tijd kregen, bijvoorbeeld omdat ze met pensioen gingen, en deze tijd wilden gebruiken om nieuwe mensen te leren kennen en anderen te helpen.

"Nou, er zit natuurlijk ook een sociaal element aan vast. Zoals ik al zei ben ik niet een echte Groninger, dus ik moet hier toch wel een beetje meer kennissen op doen of tenminste, dat wilde ik wel graag. Je eigen wijk vergroten, betrokkenheid, het leren kennen van diverse mensen, dat vond ik voor mezelf wel heel belangrijk. Dus ja, dat was wel een belangrijke drive."

Voor veel vrijwilligers werden de initiële motivaties en verwachtingen ook waargemaakt na het aansluiten bij een buurtinitiatief. De meeste vrijwilligers gaven bijvoorbeeld aan dat hun sociale netwerk binnen de buurt was verbreed en dat ze de diversiteit van deze contacten erg waardeerden. Zowel oppervlakkige connecties (buren die elkaar herkennen op straat) als substantiële connecties (buren die bij elkaar op bezoek gaan) worden versterkt door samen actief te zijn binnen een initiatief. Zowel vrijwilligers die al een langere tijd in de buurt woonden waar ze actief zijn, als mensen die er nog maar net woonden, gaven aan dat ze deze toename in verbondenheid duidelijk merkten. Bovendien vertelden ze dat ze zich persoonlijk beter zijn gaan voelen door de betrokkenheid bij buurtinitiatieven. Een vrijwilliger vertelde bijvoorbeeld:

"Ja, dat [contact leggen met buren] doe ik makkelijker nu, dan dat ik deed toen ik hier net een half jaar woonde en dacht: 'oh, ik ken niemand'. En weet je, het is wel echt mijn wijkje geworden. Ik ben meer verbonden met de wijk dan eerder."

Veranderingen in het sociale netwerk kunnen daarentegen ook een reden zijn voor mensen om te stoppen bij buurtinitiatieven. Zo gaven sommige vrijwilligers aan dat ze van plan waren om te stoppen bij het buurtinitiatief waar ze actief waren omdat ze verhuisd waren naar een andere buurt. De reisafstand werd te lang en de connectie met de buurtbewoners in hun oude buurt verdween. Dit benadrukt het belang van ruimtelijke nabijheid voor de betrokkenheid van vrijwilligers bij buurtinitiatieven.

Vrijblijvendheid

Naast het netwerk benoemen vrijwilligers de vrijblijvendheid van vrijwilligerswerk als een van de belangrijkste aspecten om zich aan te sluiten. De doorgaans laagdrempelige filosofie van buurtinitiatieven is voor vrijwilligers vaak prettig en essentieel voor hun deelname. Zo zei één van de vrijwilligers bijvoorbeeld:

"Nee, de vrijblijvendheid is een goed ding. Want dat maakt het ook laagdrempeliger voor mensen zoals ik om in te stappen. Ja, als die vrijblijvendheid er niet was, was ik nooit mee gaan doen, hoor."

Wanneer vrijblijvendheid ontbrak binnen een buurtinitiatief, of de verwachtingen van bepaalde vrijwilligers verschilden in dit opzicht, was dit een van de meest genoemde negatieve aspecten van het vrijwilligerswerk. Doordat de verwachtingen verschillen tussen vrijwilligers, ontstond er namelijk vaak conflict binnen het initiatief.

De participatiesamenleving in haar huidige vorm, in ieder geval als het gaat om buurtinitiatieven, lijkt een onrealistisch project

"Op een gegeven moment zei de baas van: 'zo gaan we het doen'. In een vrijwilligersorganisatie is dat dus anders. Dan moet je proberen samen iets te willen, en dan kan het wel eens botsen van: 'Ja, jij wil het anders dan ik, maar jouw mening is even belangrijk als die van mij.'"

Vrijwilligers gaven aan dat conflict met collega's of het bestuur van het initiatief de hoofdreden zou zijn om op te stappen. Daarnaast

gaf een groot gedeelte van de vrijwilligers aan dat ze zouden stoppen als het werk te eentonig zou worden doordat ze niets meer leren of de uitdaging eraf is. Deze vrijwilligers vonden dat het vrijwilligerswerk in dat soort gevallen meer zou voelen als moeten in plaats van willen, waardoor de vrijblijvendheid weg zou zijn.

Formalisering

Hoewel vrijblijvendheid dus een erg belangrijk aspect is voor vrijwilligers, gaven bestuursleden van verschillende initiatieven aan dat het garanderen van deze vrijblijvendheid soms niet mogelijk is. Voor sommige initiatieven, zoals bijvoorbeeld die in de categorie mobiliteit waarin een bepaalde mate van betrouwbaarheid noodzaak is om hun functie te vervullen, was het noodzakelijk om meer structuur aan te brengen. Echter bracht dit ook bepaalde verplichtingen mee voor de vrijwilligers. Hoewel de bestuursleden vertelden de vrijblijvendheid zo veel mogelijk te waarborgen, was dit volgens hen soms lastig te combineren met de formalisering van het initiatief, wat in bepaalde gevallen leidde tot frictie en het weggaan van vrijwilligers. Zo vertelde een van de bestuursleden:

"Maar af en toe schuurt dat [meer structuur] wel een beetje omdat de vrijblijvendheden en verplichtingen die je aangaat met elkaar soms wel verschillen, en dat is niet altijd even makkelijk. Dan zeggen mensen: 'maar ik ben ook maar een vrijwilliger', en omdat we bepaalde dingen van ze verwachten zien ze het soms dan echt als werk."

Voor veel vrijwilligers werden de initiële motivaties en verwachtingen ook waargemaakt na het aansluiten bij een buurtinitiatief

Een van de redenen voor meer structuur in een initiatief was om financiële steun te krijgen van de gemeente, of juist om financieel onafhankelijk te worden. Echter gaven vrijwilligers aan dat dit kon leiden tot conflicten tussen de gemeente en vrijwilligers, en dan met name vrijwilligers met een organisatorische taak binnen het initiatief. In sommige gevallen werd dit conflict veroorzaakt doordat de gemeente een te lage bijdrage had in het initiatief, vooral met betrekking op subsidies of het serieus nemen van buurtinitiatieven in besluitvorming. En in andere gevallen was deze bijdrage juist te hoog, wanneer de gemeente te veel invloed uit wilde oefenen op initiatieven, door bijvoorbeeld administratieve eisen te stellen die door vrijwilligers als te uitgebreid werden gezien.

Een andere manier waarop bestuursleden probeerden structuur aan te brengen was door mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, en/of mensen die bezig waren met een herintegratietraject, een participatie- of basisbaan aan te bieden, die hen zou kunnen helpen met de voorbereiding op een reguliere baan. Dit ging echter ook vaak gepaard met meer structuur, en vaak meer verplichtingen, voor de mensen die nog wel als vrijwilliger actief waren voor het initiatief. In sommige gevallen beperkte dat de vrijblijvendheid voor hen ook.

Conclusie

Gebaseerd op onze bevindingen kunnen we dus stellen dat er bij de formalisering van een initiatief een dilemma ontstaat voor initiatieven. Ze moeten beslissen of ze meer vrijblijvendheid willen door met alleen maar vrijwilligers te werken, of dat ze voor minder vrijblijvendheid kiezen en een grotere instroom van betaalde krachten kunnen verwachten.

Er komt meer druk op veel initiatieven vanwege de transformatie naar een participatiesamenleving en de neerwaartse trend in het aantal vrijwilligers in Nederland. Veel initiatieven zullen zich de komende jaren dus genoodzaakt voelen om voor formalisering te kiezen en in te leveren op vrijblijvendheid. Dit kan ervoor zorgen dat er bij een buurtinitiatief ook mensen komen werken die niet in de buurt wonen en dat vrijwilligers ook minder gaan merken van de positieve effecten op het sociale netwerk binnen de buurt. Juist dat werd benoemd als één van de belangrijkste motivaties voor mensen om vrijwilligerswerk te doen bij een buurtinitiatief. Dit kan zorgen voor een negatieve spiraal waarbij vrijwilligers zich steeds meer vervreemd zullen voelen van het initiatief en vertrekken, waardoor de noodzaak voor betaalde krachten en uiteindelijk formalisering steeds meer zal toenemen. Dit laat mogelijk zien dat de participatiesamenleving in haar huidige vorm, in ieder geval als het gaat om buurtinitiatieven, een onrealistisch project is.

Hoewel het dus erg belangrijk is voor initiatieven om meer structuur aan te brengen op het moment dat ze beginnen te groeien, adviseren wij deze initiatieven om dit in goed overleg met alle vrijwilligers te doen. Op die manier kunnen de verwachtingen van iedereen gelijkgesteld worden. Zoals eerder benoemd worden buurtinitiatieven opgericht om een ontbrekende functie in de wijk te vervullen en het is daarom essentieel dat formalisering er niet voor zorgt dat het vervullen van deze behoefte ondersneeuwt.

Literatuurselectie

- Arends, J. & Schmeets, H. (2018). Vrijwilligerswerk: activiteiten, duur en motieven. CBS.
- Centraal Bureau voor de Statistiek. (2022, 19 oktober). Steeds minder mensen doen vrijwilligerswerk. CBS. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/42/steeds-minder-mensen-doen-vrijwilligerswerk#:~:text=In%20de%20oudste%20leeftijdsgroep%20had,naar%20rond%20de%2045%20procent.>
- Dekker, K. (2007). Social Capital, Neighbourhood Attachment and Participation in Distressed Urban Areas. A Case Study in The Hague and Utrecht, The Netherlands. *Housing Studies*, 22(3), pp. 355-379.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E. H., Duyvendak, J. W. (2006). Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven. Amsterdam/Den Haag: UvA/Nicis.
- Rodenburg, E. & Slijkhuis, E. (2023, 12 juli). Vrijwilligerswerk en buurtparticipatie in Groningen en Drenthe. Sociaal Planbureau Groningen. <https://sociaalplanbureau Groningen.nl/vrijwilligerswerk-en-buurtparticipatie-in-groningen-en-drenthe/>

Mitchell van Dijk (mitchell.vandijk@outlook.com) is masterstudent Society, Sustainability and Planning bij de Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). **Sander van Lanen** (s.van.lanen@rug.nl) is universitair docent bij Ruimtelijke Wetenschappen. **Jaap Nieuwenhuis** (j.g.nieuwenhuis@rug.nl) is universitair docent bij de Faculteit Gedrags- en Maatschappijwetenschappen. Dit artikel is geschreven op basis van interviews die zijn afgenomen door masterstudenten van het vak Revitalizing Neighbourhoods en mogelijk gemaakt door een Sustainable Society Small Grant van de Rudolf Agricola School for Sustainable Development (RUG).

INTERVIEW - Caroline Beckers

Vrijwilliger van de
Minder Mobiele Centrale.
Bron: Mpact

VRIJWILLIGERSVERVOER VOOR MINDER MOBIELE PERSONEN

Je kent vast personen die omwille van ouderdom of een andere oorzaak niet langer zelfstandig kunnen verplaatsen en hierdoor soms geïsoleerd kunnen geraken. Om toch deel te nemen aan de maatschappij zijn ze vaak aangewezen op vrijwilligersvervoer. Maar ook hier botsen we op uitdagingen.

Geïnterviewde **Angelo Meuleman** (angelo.meuleman@mpact.be) werkt al 15 jaar lang voor Mpact (voormalige Taxistop) op verschillende projecten rond mobiliteit, zowel in Vlaanderen als internationaal. Sinds vorig jaar werkt hij als directeur voor Mpact en leidt hij de organisatie.

“Meer met minder”. Dat is het leidende principe van Mpact. Het doel van deze organisatie (vereniging zonder winstoogmerk) is om enerzijds meer energie-efficiëntie, inclusie en sociale cohesie te bereiken. Anderzijds doelt Mpact op minder files, uitstoot, kosten en dergelijke om dit te bereiken. Om een zo groot mogelijke sociale en ecologische impact te hebben, steunt Mpact op drie pijlers: oplossingen, innovatie en beleid. Mpact biedt oplossingen door eigen diensten te creëren. Ze gaat daarnaast op zoek naar partners om nieuwe oplossingen te ontwikkelen. Tot slot wil ze het draagvlak voor gedeelde en geconnecteerde mobiliteit vergroten, zowel bij het grote publiek als bij de politiek. In dit hele verhaal

staat mobiliteit altijd in functie van de mens. Gedeelde mobiliteit verhoogt de sociale samenhang, creëert meer interactie tussen mensen en schept mogelijkheden om minder mobiele mensen mee in het sociaal en mobiel weefsel op te nemen. Om haar diensten te kunnen aanbieden, maakt Mpact onder andere gebruik van vrijwilligerswerking. Ook vrijwilligersvervoer toont aan dat informele zorg veel verder gaat dan enkel medische zorgen. Voor verplaatsingen van minder mobiele personen wordt er meer en meer gerekend op de steun van familieleden, burens en vrijwilligers. Zo neemt de informele zorg ook op dit vlak gedeeltelijk de rol van de formele zorg over. Het is echter niet vanzelfsprekend om vrijwilligers te vinden en hen gemotiveerd te houden. Wij zijn in gesprek gegaan met Angelo Meuleman, directeur van Mpact, om hier dieper op in te gaan.

Informele zorg neemt in toenemende mate een belangrijke positie in onze maatschappij in. Onder druk van bezuinigingen en de vermaatschappelijking van de zorg, neemt de informele zorg namelijk gedeeltelijk de rol van de formele zorg over. Vrijwilligers zijn hiervoor cruciaal.

Is dit een trend die jullie bij M'pact ook opmerken?

M'pact is als sinds 1982 actief met de Minder Mobielen Centrales (binnenkort Mobitwin). Dit is een dienst die vervoer aanbiedt door vrijwilligers voor mensen die zich niet meer zelfstandig kunnen verplaatsen. Dit is meestal door ouderdom. Deze mensen hebben daarnaast ook een beperkt inkomen. Aangezien we al zo lang in de markt zitten en met vrijwilligers werken, voelen wij niet meteen aan dat er een andere trend is. We merken daarentegen wel dat er anders wordt gewerkt rond vrijwilligers dan vroeger. Vragen zoals "Wat kunnen we nu verwachten van vrijwilligers?" en "Hoe kunnen we vrijwilligerswerking als maatschappelijke dienstverlening aanbieden?" komen meer en meer ter sprake. Daar heb ik vooral het gevoel dat de overheid niet goed weet hoe ze hiermee moet omgaan. Enerzijds vinden ze vrijwilligerswerking efficiënt, maar anderzijds zien ze ook wel in dat het structureel niet altijd de beste oplossing is. In al die jaren dat ik al voor M'pact werk, heb ik hier geen duidelijk antwoord op gezien en is er niet veel veranderd in de samenwerking met overheden.

Bij ons is het meer dan enkel een mobiliteitsprobleem dat we proberen op te lossen

Hoe werkt jullie vrijwilligerswerking en hoe trekken jullie vrijwilligers aan?

De Minder Mobielen Centrales zijn actief in ongeveer 80% van de Vlaamse gemeenten. Ook in Brussel en in sommige Waalse gemeenten bieden wij onze diensten aan. We werken hiervoor samen met lokale partners: de gemeenten, lokale dienstverleners, lokale organisaties en dergelijke. M'pact biedt ondersteunende tools aan, maar heel veel werk gebeurt lokaal. Die lokale partners zoeken naar vrijwilligers. Zij kijken of deze vrijwilligers geschikt zijn, geschikt blijven en ook gemotiveerd blijven om als vrijwilliger te blijven werken voor de Minder Mobielen Centrales. Ze moeten niet enkel de nodige rijvaardigheden hebben, maar ook betrouwbaar zijn en bereid zijn om minder mobiele personen te helpen. Naast de werving van vrijwilligers, kunnen de lokale partners ook kijken naar de specifieke behoeften in hun buurten. Dit is iets waar M'pact

De Fietsambassade. Bron: Frank Toussaint

weinig zicht op heeft. De lokale partners brengen de vrijwilligers en de leden die nood hebben aan vrijwilligersvervoer, samen.

M'pact zelf kan niet heel veel doen om vrijwilligers aan te trekken. Als wij grote campagnes zouden organiseren, dan bestaat het gevaar dat we vrijwilligers in bepaalde gemeenten aantrekken die niet per se een tekort hebben. Het is vooral belangrijk om een lokaal evenwicht te hebben tussen vraag en aanbod. Daarnaast krijgen we ook meer leden telkens als we een campagne voeren voor vrijwilligers. Zo lossen we niet per se het probleem op, maar maken we het soms zelfs groter. Het is belangrijk om hier op een heel verstandige manier mee om te gaan. Zelfs lokale campagnes met sociale media (waar wij veel expertise in hebben), zijn niet altijd geschikt. Vaak door een verankering in het lokaal verenigingsleven, het inzetten van onze eigen vrijwilligers en het gebruik maken van hun netwerk, kunnen we een beter evenwicht behouden en bewaken. Dit blijft natuurlijk een uitdaging. Heel veel lokale centrales hebben het moeilijk om het aantal vrijwilligers in stand te houden. De Covid-epidemie heeft hier jammer genoeg ook een impact op gehad. Hierna is de vrijwilligerswerking en het aantal vrijwilligers nog steeds niet helemaal terug op gang gekomen.

Denk je dat deze vorm van vrijwilligersvervoer een positieve impact heeft op de gemeenschap?

Vrijwilligersvervoer lijkt mij zeker de beste oplossing voor de problematiek rond vervoer van ouderen en minder mobiele personen. Als we zouden spreken over de beste oplossing voor mobiliteitsproblemen, dan zou professioneel vervoer misschien beter zijn. Bij ons is het echter meer dan enkel een mobiliteitsprobleem dat we proberen op te lossen. Wij kijken ook naar de sociale kant. Veel van onze leden verplaatsen zich soms maar één keer per maand buitenshuis. Zij hebben vaak weinig contact met andere mensen. Aan de hand van ons vrijwilligersvervoer hebben ze een warm contact en is er ook iemand die eens gaat kijken hoe het met hen gaat. Op deze manier wordt er ook toegezien op het welzijn van onze leden. Ik denk dat als hiervoor een professioneel vervoersbedrijf ingeschakeld zou worden, dat we deze sociale kant zouden missen.

Wat het beleid zou moeten doen, is een beleid creëren

Zijn er nog andere specifieke uitdagingen waar jullie op botsen met de Minder Mobielen Centrales?

Wij bieden jaarlijks ongeveer 500 000 ritten aan over heel België. Dat is veel, maar tegelijkertijd ook nog altijd heel weinig. Ik vind het nog altijd een uitdaging om de doelgroep van de Minder Mobielen Centrales echt voldoende te helpen. Hiervoor zouden we het aantal ritten misschien zelfs moeten vertienvoudigen. Onze werking en de gemeentes zijn daar niet klaar voor aangezien we niet de middelen hebben om dit te kunnen uitbouwen. Vanuit Vlaanderen is er geen budget en de gemeenten willen deze middelen slechts beperkt zelf ter beschikking stellen want dit is eigenlijk een taak van de regio's. Dit maakt het allemaal heel moeilijk.

Verdere uitdagingen zijn de verkeersvrije stadscentra, lage-emissiezones en stadscentra met parkeerbeperkingen. We staan hier volledig achter vanuit het duurzaamheidsperspectief, maar er is onvoldoende nagedacht om oplossingen te bieden voor mensen die minder mobiel zijn. Sommige gemeentes zoeken oplossingen

zodat onze chauffeurs gemakkelijker bepaalde zones kunnen binnenrijden en zodat de politie een oogje dichtknijpt. Maar er wordt over het algemeen nogal artisaanaal mee omgegaan en vaak zijn dit enkel oplapmiddeltjes. Het gevolg hiervan is dat veel chauffeurs in steden gaan afhaken en dat onze doelgroep zich niet meer kan verplaatsen. Deze uitdagingen zijn heel erg actueel. De beperkte middelen en de problemen in veel Vlaamse stadscentra zijn maar twee van de vele uitdagingen waar wij mee te maken hebben.

Zijn er zaken die het beleid zou moeten doen of anders zou moeten aanpakken om een oplossing te kunnen bieden voor deze uitdagingen?

Wat het beleid zou moeten doen, is een beleid creëren. Vandaag zien we voornamelijk lapmiddeltjes voor mensen die minder mobiel zijn. Veel van deze middeltjes zijn goedbedoeld, maar bieden vaak geen antwoord op de mobiliteitsbehoeften van deze personen. Veel steden ervaren dezelfde problematiek, dus moeten ze vaker ervaringen uitwisselen. Centrumsteden moeten ook kwaliteit kunnen aanbieden aan de oudere bewoners op vlak van mobiliteit. Wij voelen aan dat er momenteel nog heel veel geïmproviseerd wordt. Een duidelijk beleid voor deze doelgroep bestaat te weinig, maar is wel broodnodig.

Met een goede dienstverlening bedoel ik ook dat er persoonlijk contact is

Zijn er projecten die jullie aan het ondernemen zijn om jullie vrijwilligersvervoer haalbaar te houden op de lange termijn?

Er zijn een aantal concrete zaken die ik kan vermelden. Ten eerste kijken we naar initiatieven in Vlaanderen met vervoer met riksja's. De meeste van deze initiatieven zijn van woonzorgcentra en deze zijn vooral gericht op recreatief vervoer. In Gent is de Fietsambassade een project begonnen met de fietstaxi. Deze ritten zijn voornamelijk voor functioneel vervoer, bijvoorbeeld een afspraak bij de kapper, bezoek bij familie of vrienden. De chauffeurs van de fietstaxi's zijn ook vrijwilligers die een opleiding krijgen om met de fietstaxi te rijden. Mpac wil kijken hoe we deze werking in Vlaanderen nog kunnen uitbreiden en ook integreren in de werking van de Minder Mobielen Centrales. We willen deze dienst zeker niet overnemen, maar door onze krachten te bundelen, kunnen we de doelgroep beter bedienen. Deze riksja's kunnen namelijk een oplossing zijn in de centrumsteden waar autovervoer vaak moeilijk is. De eerste fietsen van ons rijden nu in het Mechelse met een lokale partner.

Ten tweede willen we zorgen dat er een geïntegreerd beleid rond mobiliteit voor ouderen en vrijwilligersvervoer komt, en dat er ervaringen uitgewisseld worden. Dit thema moet hoger op de politieke agenda staan. In Vlaanderen wordt er tegenwoordig veel gedaan rond green deals. We hebben onlangs ook een ballonnetje opgelaten voor een zilveren deal rond zorgzame mobiliteit. Dit zouden we graag in het voorjaar lanceren om dit hoger op de agenda te plaatsen, alle juiste stakeholders bij elkaar te brengen en om samen naar oplossingen te zoeken.

Op Europees vlak merken we dat er ook innovatiemiddelen en subsidies gaan naar de problematiek rond inclusie, diversiteit en vervoer voor ouderen. Dit is daarentegen wel heel beperkt als je kijkt naar de middelen die gaan naar nieuwe technologieën en elektrische mobiliteit. Gelukkig is er de laatste vijf jaar wel een positieve trend te zien. Wij proberen ook mee aan die middelen

te komen zodat we in Vlaanderen meer ruimte hebben om verder te innoveren. Eén van de Europese projecten waar Mpac een hoofdpartner is, is SMALL (Shared multimodal Mobility Accessible to All). Dit projectidee hebben we zelf gecreëerd in samenwerking met de UGent en de Fietsambassade. Binnen dit project wordt er gekeken naar vervoer voor diverse doelgroepen (inclusief ouderen) om ook daar beleidsmatig naar the next level te gaan.

Welke rol zou technologie kunnen spelen om naar the next level te gaan? Biedt dit een kans om jullie diensten te verbeteren of vormt dit net extra uitdagingen?

Het is heel moeilijk voor ons om op de juiste snelheid de juiste technologie aan te bieden. We merken dat er vraag is vanuit de overheid en de onderzoekswereld om over te stappen naar nieuwe technologieën, maar deze technologieën kunnen een goede dienstverlening niet vervangen. Met een goede dienstverlening bedoel ik ook dat er persoonlijk contact is. De persoon achter de telefoon kent de chauffeur en kent ook de ouderen. Vaak wordt gevraagd om dit te vervangen door technologie die veel efficiënter werkt, maar naar ons gevoel is dit zeker geen oplossing. Innovatiemiddelen kunnen niet per se een betere dienstverlening creëren. Dit kan het misschien wel goedkoper maken, maar het maakt het zeker niet gemakkelijker voor onze doelgroep. Voor onze leden blijft een belletje aan de telefoon de beste oplossing. Aan de andere kant zijn er wel zaken die onze dienstverlening mogelijk kunnen ondersteunen. Een voorbeeld is dat, als een chauffeur voor de Minder Mobielen Centrale een rit aan het uitvoeren is, zijn auto aan de hand van nummerplaatherkenning wel door stadscentra kan rijden of parkeren in bepaalde gebieden.

Welke boodschap wil je zeker nog meegeven met de AGORA-lezer? Mobiliteit moet niet per se als een doelstelling gezien worden. Mobiliteit is namelijk een belangrijk middel om de levenskwaliteit (van ouderen) te verhogen. Mobiliteit wordt nu nog te vaak bekeken vanuit het STOP-principe of de duurzame mobiliteitspiramide, maar eigenlijk moet er (ook) meer aandacht gaan naar de behoeftespiramide. Mobiliteit is belangrijk voor mensen om zich te kunnen ontwikkelen, zichzelf te zijn en te kunnen participeren in de samenleving. Dus bij deze ook een oproep voor mobiliteitsexperten, ruimtelijke planners, beleidsmakers etc. om samen te werken, ervaringen uit te wisselen en ook om de ouderen altijd mee te nemen in het verhaal.

Meer informatie over Mpac, hun diensten en projecten kan je vinden op:

<https://www.mpact.be/>

<https://www.mindermobielencentrale.be/>

<https://www.interregnorthsea.eu/small>

Caroline Beckers (caroline.beckers@ugent.be) is de AGORA-redacteur die het geluk had Angelo Meuleman te mogen interviewen voor dit themanummer. Ze werkt als doctoraatsonderzoeker in de onderzoeksgroep Sociale en Economische Geografie (UGent). Haar onderzoek focust op de mobiliteit van ouderen.

VERMAATSCHAPPELIJKE ZORG EN BURGERPARTICIPATIE

“De eigen, vertrouwde omgeving zolang het kan; formele, geïstitutionaliseerde zorg wanneer het moet”. Binnen dit beleid, is een steeds grotere rol weggelegd voor digitale platformen. Hoewel deze een unieke omgeving vormen waar ondersteuning spontaan kan groeien, blijft er een centrale rol weggelegd voor formele zorginstellingen en de politiek.

De activering van een informeel steunnetwerk, dat zowel kan bestaan uit sterke banden zoals familie of vrienden als uit zwakkere relaties zoals burens of vrijwilligers, vormt een centraal aspect binnen de vermaatschappelijking van de zorg. Dit netwerk kan een relevante aanvulling zijn op een bestaand, formeel zorgaanbod. Deze solidariteit helpt niet alleen om formele zorginstellingen te ontlasten, maar draagt ook bij aan unieke sociale processen waarbij zorgbehoevenden en zorgverleners de ruimte krijgen - of genoodzaakt zijn - om op een flexibele, persoonlijke manier zorg te geven en ontvangen. Bijvoorbeeld, in Vlaanderen organiseerden ouders zich om zelf kinderen op te vangen buiten het formele circuit en ondernamen ze politieke acties zoals het verspreiden van online petitie's als antwoord op een structureel plaatstekort in de formele kinderopvang.

Er is een sterke link tussen vermaatschappelijking van de zorg en burgerparticipatie. Burgerparticipatie omvat het geheel van acties die burgers vrijwillig ondernemen om gedeelde problemen aan te pakken. Hierbij zoeken burgers naar manieren om de omstandigheden te verbeteren van specifieke groepen in de samenleving, vaak buiten de eigen kring van vrienden en

familie. Die problemen kunnen lokaal ontstaan (zoals gebrekkige verkeersveiligheid in een buurt), maar vaak gaat het ook om globale problemen met lokale implicaties (zoals klimaatverandering).

In tegenstelling tot heel wat andere vormen van politieke actie of participatie, zoals het bijwonen van een gemeenteraad of het tekenen van een petitie, vinden deze acties plaats buiten de grenzen van politieke instituten en zijn ze doorgaans ook niet gericht aan 'de staat'. Lokaal vrijwilligerswerk is het voorbeeld bij uitstek, zoals inzamelacties voor kledij of medisch materiaal voor vluchtelingen. Hoewel overheden ervoor kunnen kiezen om deze spontane acties te faciliteren of ondersteunen, bijvoorbeeld via een website met een overzicht van alle inzamelpunten of subsidies aan mensen die ervoor kiezen om vluchtelingen op te vangen, ontstaan ze doorgaans bottom-up, vanuit een spontaan burgerinitiatief.

Dergelijke vorm van burgerparticipatie richt zich doorgaans op het verhogen van welzijn bij kwetsbare groepen. Dit gebeurt via processen van sociale steun, wederkerigheid, vertrouwen en lokale integratie, waardoor deze acties typerend zijn voor de vermaatschappelijking van de zorg.

Digitale media en burgerparticipatie

Digitale platformen, zoals sociale media, spelen een onmiskenbare rol in de ontwikkeling en organisatie van hedendaagse burgerparticipatie. De context van de covid-19 pandemie in 2020 illustreert dit goed. De lockdowns en de grote druk op de gezondheidszorg zorgden er voor dat bestaande zorgnoden, zoals sociaal isolement, sterk werden uitvergroot en dat er tegelijk nieuwe noden ontstonden, zoals de beschikbaarheid van mondklappers. Al snel ontstonden spontane initiatieven om personen met specifieke noden te ondersteunen. Zo werden er mondklappers genaaid, boden eigenaars van een 3D-printer aan om zelf medisch materiaal te maken en organiseerden mensen zich om boodschappen op een veilige manier aan ouderen te bezorgen.

Hoewel overheden kunnen optreden als facilitator, start burgerparticipatie uit een spontane actie

Heel wat van de acties ontstonden op sociale media en andere digitale platformen. Via hashtags zoals '#flattenthecurve' werden boodschappen gebundeld in het teken van de coronamaatregelen, er werden hackatons georganiseerd en online buurtnetwerken op Facebook, WhatsApp of Hoplr werden gebruikt om hulp aan te bieden. Wetenschappelijk onderzoek bevestigt inderdaad hoe online kanalen in crisissituaties erg nuttig zijn om tegemoet te komen aan verhoogde zorgnoden. Ze laten toe om diverse individuen te verenigen rond een gemeenschappelijk doel in een context waarin publieke instituties en structuren gebrekkig functioneren of wanneer fysiek contact gelimiteerd is.

Hoewel een crisiscontext het potentieel van digitale platformen extra in de verf zet, staat vast dat digitale platformen een vaste waarde zijn geworden in burgerparticipatie. Op sociale media kunnen burgers op een relatief laagdrempelige manier van zich laten horen, ongeacht tijds- en plaatsbeperkingen. Individuele boodschappen kunnen er snel weerklank vinden bij personen die er zich in herkennen. Sociale media bieden een omgeving waar nieuwe sociale banden kunnen worden gevormd en waar er zelfs een soort collectieve identiteit kan ontstaan, onder hulpbehoevenden én hulpverleners. Door deze (online) gemeenschapsvorming hebben sociale media niet alleen een sterk mobiliserend potentieel maar faciliteren ze ook vaak een vlotte coördinatie van burgerparticipatie, zoals bijvoorbeeld communicatie onder vrijwilligers via instant messaging, een hulpoproep verspreiden in een groep van de buurt of een Facebook-event lanceren.

Deze kenmerken zorgen ervoor dat een individueel geuite nood kan uitmonden in een vorm van collectieve actie, die mogelijk een antwoord biedt op bredere maatschappelijke problemen waar een bepaalde gemeenschap mee wordt geconfronteerd. Dit zonder dat de betrokken burgers gehinderd worden door bureaucratie of aanbestedingsprocedures.

Onderzoek wijst bovendien op het belang van online platformen in de ontwikkeling van sociaal kapitaal en lokale steunnetwerken. Hoewel sociale en economische ongelijkheden ook hier vaak hardnekkig blijken, toonde één van onze studies aan hoe het online buurtnetwerk Hoplr mogelijk een egaliserende werking heeft in termen van gepercipieerde sociale steun. In de lente van 2020 bevroegen we ruim 7000 Vlaamse Hoplr gebruikers over hun participatiegraad in hun buurt binnen de context van de Covid-19 maatregelen. Daarbij vonden we dat er een positief verband

bestond tussen opleidingsniveau en inkomen enerzijds en de mate waarin men algemeen het gevoel heeft op anderen te kunnen rekenen voor praktische hulp en emotionele steun anderzijds. Wanneer we vroegen naar gepercipieerde steun van burens in het Hoplr buurtnetwerk, bleek dit verband net omgekeerd. Bovendien waren ook mensen met een lager opleidingsniveau en inkomen meer geneigd om zelf burgeracties op te zetten op deze platformen en steun aan anderen te verlenen.

Keerzijden van de medaille

Digitale platformen spelen dus duidelijk een waardevolle rol in de totstandkoming van hedendaagse burgerparticipatie. Bovendien werken ze vaak complementair binnen bestaande offline structuren en sociale processen. Echter, wanneer we deze tendensen bekijken vanuit de lens van de vermaatschappelijking van de zorg, worden ook een aantal keerzijden duidelijk.

Een eerste keerzijde vloeit voort uit het bottom-up karakter van burgerparticipatie. Enerzijds ontstaan de initiatieven vanuit een gepercipieerd falen vanuit de overheid en anderzijds lijken ze deel uit te maken van een expliciete overheidsdoelstelling, namelijk, vermaatschappelijking van de zorg. Hieruit volgt bovendien een zeker risico op isolement door een gebrek aan sturing en controle van (de vele) berichten op sociale media en digitale omgevingen.

Illustratief is de rol die sociale media spelen binnen mentale gezondheidszorg. Als thema staat mentale gezondheid hoog op de agenda, zowel in de politieke beleidsvoering als in het bredere maatschappelijke debat. In de nasleep van de coronapandemie werd bovendien een pijnlijke nood aan betere professionele mentale gezondheidszorg duidelijk, niet in het minst onder jongeren. Ook hier weten we dat online platformen, zoals blogs, een belangrijke omgeving kunnen bieden voor informele gezondheidszorg, in de vorm van advies of een 'luisterend oor' onder personen in een gelijkaardige situatie.

Visuele sociale media, zoals TikTok en Instagram, voegen hier een extra laag aan toe. Informatie rond mentale gezondheid kan er op een behapbare manier worden gedeeld in de vorm van persoonlijke verhalen en in een aantrekkelijk format. Zo stimuleren ze herkenning en gemeenschapsvorming, maar volgens sommige experts ook een risico op zelfdiagnose en labeling. De sterke algoritmisering van deze platformen kan bovendien een bubbel in de hand werken. Hierdoor wordt het mogelijk moeilijker om uit het 'informele zorgnetwerk' van de vertrouwde sociale media-accounts te treden, zeker gezien de hoge drempels om de stap naar professionele psychologische hulp te zoeken.

Vrijwilligerswerk bij voedseldonaties tijdens de Covid-19-pandemie
Bron: Joel Muniz (Unsplash)

Dit wil niet zeggen dat er noodzakelijk een rechtstreeks verband bestaat tussen structurele tekorten in de mentale gezondheidszorg en zelfdiagnose aan de hand van pakweg een TikTok rond ADHD. Toch wijzen deze parallele trends op het belang van complementariteit tussen de formele en informele (digitale) zorgnetwerken. Het is essentieel om de sterktes en zwaktes van beiden op elkaar af te stemmen. Zo kunnen sociale media een belangrijke bron zijn van informatie voor professionele zorgverleners omdat ze gelden als een reflectie van de leefwereld van heel wat jongere burgers. Op die manier kan het zorgaanbod beter worden afgestemd op de vraag, maar kunnen de platformen zelf ook worden gebruikt als een constructieve opstap naar formele hulp, al dan niet in digitale vorm. Een interessant initiatief hier is MIA, een online platform om de matchmaking tussen psychologische hulpvrager en hulpverlener op een digitale manier te vergemakkelijken.

Het bottom-up karakter van digitaal engagement houdt ook een risico in voor isolement

Een tweede keerzijde ligt in het feit dat digitale, informele netwerken gebaseerd zijn op selectieve en vrijwillige participatie, met slechts een beperkte afhankelijkheidsrelatie tussen de individuele leden. Dit zorgt ervoor dat de hoeveelheid middelen die deze netwerken kunnen besteden, beperkt zijn in omvang en tijd. Bijgevolg kunnen ze in situaties met grote zorg- en ondersteuningsnoden niet meer dan een aanvulling bieden op het werk van formele zorg- en welzijnsinstanties. De belangrijkste meerwaarde van deze netwerken ligt dan ook in hun potentieel om snel middelen te mobiliseren wanneer een nood zich stelt, maar kunnen op zichzelf de ondersteuning niet verduurzamen, laat staan de grootste zorg- en ondersteuningsnoden structureel oplossen.

Aanvullend zijn er ook voorwaarden waaraan moet worden voldaan alvorens de meerwaarde van een digitaal informeel netwerk tot uiting kan komen. Naast beschikken over digitale vaardigheden, blijkt ook in een digitale context de sociale norm van wederkerigheid vaak een drempel om hulp te vragen. Deze norm kan ervoor zorgen dat er vraagverlegenheid optreedt, waarbij hulpbehoevenden ervan afzien om hulp te vragen omdat ze vinden dat ze zelfredzaam moeten zijn en het gevoel hebben niets in ruil te kunnen bieden. Personen met de grootste zorg en ondersteuningsbehoeften bevinden zich bovenmatig vaak in zulke situaties, waardoor goedbedoelde steunnetwerken vaak geen vat krijgen op deze doelgroepen. Opnieuw is er in zulke gevallen nood aan professionele hulpverleners die als brug kunnen fungeren tussen deze doelgroepen en zowel het formele als het informele steunnetwerk.

Naar verduurzaming van informele zorg

Samengevat, zowel zorgverlening vanuit informele netwerken als binnen digitale omgevingen heeft een duidelijke maatschappelijke meerwaarde en potentieel. Om dit potentieel te benutten en ook te verduurzamen, is er echter een sterke nood aan samenwerking tussen formele zorg (beleidsmakers en zorginstellingen), digitale platformen én informele zorgnetwerken. Hoewel het bottom-up engagement van burgers vaak een antwoord is op een gepercipieerd falen van het formeel zorgaanbod, is het essentieel dat deze percepties worden opgepikt en erkend. Zo kan worden vermeden

dat oprecht burgerengagement uitmondt in frustratie, ongenoegen en zelfs wantrouwen ten aanzien van formele instellingen en 'de politiek'.

De uitdaging bestaat er dus in om als formele instantie voeling te houden met deze fenomenen, door aanwezig te zijn in de digitale omgevingen waar heel wat burgers hun uitlaatklep vinden en zich spontaan organiseren. Van hieruit kunnen dan initiatieven worden genomen om formele en informele zorg beter op elkaar af te stemmen en te verduurzamen. Met andere woorden, hoewel burgerparticipatie in informele netwerken moet worden aangemoedigd, mag ook worden verwacht dat op een zeker punt in het zorgproces het zwaartepunt wordt verschoven richting de formele structuren. Dit is een essentiële voorwaarde om structurele ongelijkheden, die vaak de basis vormen van 'collectieve problemen', aan te pakken op een breed maatschappelijk niveau. Het is dus zaak om te zoeken naar een delicaat evenwicht waarbij spontane initiatieven niet worden dicht gesmoord in een digitale context, maar ze toch tijdig op te pikken als een signaal naar de overheid en ze om te zetten in iets productiefs.

Literatuurselectie

- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, communication & society*, 15(5), 739-768.
- De Meulenaere, J., Baccarne, B., Courtois, C., & Ponnet, K. (2021). Disentangling social support mobilization via online neighborhood networks. *Journal of Community Psychology*, 49(2), 481-498.
- Theocharis, Y., Vitoratou, S., & Sajuria, J. (2017). Civil society in times of crisis: Understanding collective action dynamics in digitally-enabled volunteer networks. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 22(5), 248-265.
- Waeterloos, C., De Meulenaere, J., Walrave, M., & Ponnet, K. (2021). Tackling COVID-19 from below: civic participation among online neighbourhood network users during the COVID-19 pandemic. *Online information review*, 45(4), 777-794.
- Waeterloos, C. (2022). Political participation on social media: a multi-perspective inquiry into its occurrence, underlying mechanisms and associated political behaviours (Doctoral dissertation, Ghent University).

Cato Waeterloos (cato.waeterloos@kuleuven.be) is postdoctoraal onderzoeker aan het Institute for Media Studies (KU Leuven) en geaffilieerd onderzoeker aan de vakgroep Communicatiewetenschappen (UGent). Haar onderzoek focust op de rol van digitale en sociale media in politieke participatie, socialisatie en burgerschap.

Jonas De Meulenaere (jonas.demeulenaere@hoplr.com) is product manager bij Hoplr, een digitaal platform en kenniscentrum voor community engagement en inclusieve burgerparticipatie. Voordien behaalde hij een doctoraat aan de UGent rond gemeenschapsvorming, informele steunnetwerken en online buurtnetwerken. Dit artikel is gebaseerd op de expertise en inzichten uit de doctoraatsstudies van beide auteurs.

ESSAY - Sarah Mary Hall, Elizabeth Ackerley, Alison Briggs, Laura Fenton & Santiago Levya del Rio

SOLIDARITEIT EN ZORG IN NEOLIBERALE UNIVERSITEITEN

Het neoliberalisme heeft een alomtegenwoordige invloed op praktijken, structuren en ideologieën binnen moderne universiteiten. Als reactie hierop, richten we met dit artikel de aandacht op het bevorderen van solidariteit en zorg binnen de neoliberale universiteit door middel van relaties, ideeën en praktijken.

In Groot-Brittannië is het neoliberalisme in bijna alle aspecten van het dagelijks leven doorgedrongen, ook in de praktijken, structuren en ideologieën van universiteiten. Dit standpunt is goed gedocumenteerd en toont de gevolgen aan van een decennium aan bezuinigingen. Naast scherpe besparingsmaatregelen in de publieke sector, stelden onderzoekers bezuinigingen op onderzoek en onderwijs vast, maar evengoed een verslechtering van de staat van universiteitsgebouwen en accommodatie, stagnerende lonen, en toenemende precarisering door tijdelijke contracten. De bezuinigingspolitiek draagt bij aan de afbrokkeling van sociale en fysieke infrastructuur. Als projectteam dat onderzoekt hoe bezuinigingen in heel Europa levenspaden veranderen, zijn we ons er sterk van bewust hoe een liberaal discours van kostenbesparing hedendaagse levens mee vormgeeft, ook binnen de academische wereld. Veel van de dynamieken die te maken hebben met precarisering, onzekerheid en individualisme spelen een rol binnen academische instellingen, zowel voor medewerkers als studenten, en vinden ook hun weerslag binnen ons eigen team. Daarom willen we in dit artikel de nadruk leggen op het bevorderen

van solidariteit en zorg, zowel binnen ons project als daarbuiten. Deelname aan onderlinge netwerken van solidariteit en zorg heeft een positieve invloed op ons welzijn, zowel binnen als buiten de academische wereld, en draagt bij aan een sterker gevoel van verbondenheid en voldoening.

In dit kader delen we graag onze ervaringen in het balanceren tussen deze geïnstitutionaliseerde logica's enerzijds en informele zorg anderzijds, zoals vereist in dit neoliberale en kostenbesparende klimaat. We illustreren hoe we hiermee omgaan binnen ons team. We behandelen drie onderling verbonden thema's: solidariteit via relaties, solidariteit via ideeën en solidariteit via praktijken. Ons doel is om open en eerlijk te zijn over onze ervaringen. Hierbij streven we oprechtheid na, en geen zelfgenoegzaamheid. Hoewel onze voorbeelden op zichzelf geen wondermiddel vormen voor radicale verandering, kunnen ze samen wel bijdragen aan een zorginfrastructuur. Dit is een kader voor het creëren en handhaven van zorg, specifiek gericht op solidair werken in een context van besparingen.

Solidariteit via relaties

Hoewel solidariteit een specifieke vorm van relatie is, gebaseerd op begrippen van wederkerigheid, eenheid en samenzijn, tonen onze ervaringen aan zien hoe solidariteit tot stand kan komen via relaties. Op deze manier worden solidariteit en zorg gereproduceerd door langdurige relaties en interpersoonlijke verbindingen. Als team beschouwden we als allereerste opdracht tijdens onze eerste vergadering samen het smeden van connecties en het ontwikkelen van affiniteiten. We plaatsten deze elementen bovenaan onze lijst, nog vóór administratieve taken, inwerkingsprocessen en discussies over de inhoud van het onderzoeksproject.

We nemen op de eerste vrijdag van de maand een halve dag de tijd om de nadruk te leggen op mentale gezondheid en welzijn

Gedurende enkele uren, met behulp van bronnen die toegankelijk waren via een gedeelde drive, begonnen we elkaar beter te leren kennen. Sommige gespreksonderwerpen zouden wellicht nooit rechtstreeks ter sprake zijn gekomen als er geen ruimte en tijd voor was gemaakt; dit voelde als een belangrijke basis voor het ontwikkelen van relaties die zorg, collectiviteit en solidariteit bevorderen. Het bood ook gelegenheid voor reflectie over hoe het onderwerp van het project verweven was met ons dagelijks leven als onderzoekers.

We namen bijvoorbeeld de tijd om te delen wat we waardevol vinden aan ons onderzoek en om onze waarden in een bredere context te verwoorden. We deelden voorbeelden van hoe we elkaar kunnen ondersteunen en spraken over hoe het voelt om ondersteund te worden. Deze gesprekken benadrukten het belang van vertrouwen, geduld, eerlijkheid en wederkerigheid. We spraken openlijk onze negatieve ervaringen met handelingen die het individualistische ethos en de concurrentie die binnen het neoliberale academische systeem wordt aangemoedigd, in stand houden. Hoewel we ons bewust zijn van de diepgewortelde en wijdverspreide structurele obstakels binnen de academische wereld, engageerden we ons om onze collectieve energie te

India Joseph, Moon and Moth Studio

gebruiken om deze waar mogelijk te corrigeren. Dit kan via het delen van kansen voor lezingen, schrijfprojecten, financiering of andere uitnodigende activiteiten, op een eerlijke en transparante manier. Deze initiatieven ter bevordering van solidariteit te bevorderen heeft geleid tot het ontstaan van nieuwe banden van zorg en wederkerigheid.

Een teamlid deelt haar ervaring over hoe dit proces gevoelens van verbondenheid en zorg heeft ondersteund en hoe dit competitieve en ondermijnende structuren die worden versterkt door bezuinigingen heeft uitgedaagd:

"Het betreden van een precare en competitieve academisch arbeidsmarkt gaat vaak gepaard met angst, stress en onzekerheid. Daarom voelde ik me in 2022 ontzettend gelukkig om deel uit te maken van het Austerity and Altered Lifecourses-team. Ondanks mijn tijdelijke contract van zes maanden, werd ik met zorg en aandacht opgenomen in het team en het bredere project, wat me een gevoel van blijdschap en waardering gaf. Deze vorm van ondersteuning hielp om mijn zorgen omdat ik 'laatkomer' en een 'tijdelijk teamlid' was, te verzachten. Aangezien de neoliberale academie een cultuur van vergelijking en concurrentie aanmoedigt, is het van vitaal belang om zorg en solidariteit te bevorderen via relaties en praktijken. Deze relaties blijven voortduren, en de steun, zorg en solidariteit die ik heb ontvangen, blijven mij inspireren en ondersteunen terwijl ik mijn weg probeer te vinden in de academische wereld."

Met deze basis heeft ons team collectief en naar buiten toe gewerkt. We integreren deze overwegingen in onze dagelijkse ontmoetingen en blijven deze benaderingen ontwikkelen in ons gezamenlijk en individueel werk.

Een voorbeeld hiervan is hoe we onze projectcommunicatie en -promotie hebben vormgegeven als een 'paraplu', met als doel anderen die bezig zijn met vergelijkbare en verwante thema's te ondersteunen. We doen dit op verschillende manieren: door verdere financiering aan te vragen om applicaties en samenwerkingen te ondersteunen met beginnende collega's die werken aan verwante projecten in plaats van als geïsoleerd team te werken; door voornamelijk beginnende sprekers uit te nodigen voor onze online projectseminaries, waardoor ze de kans krijgen om hun onderzoek te delen met een ondersteunend publiek, in plaats van alleen gevestigde academici te promoten; door actief en regelmatig te zoeken naar manieren om studenten en wetenschappers te begeleiden en aan te moedigen voor stages, detacheringen en samenwerkingen, in plaats van louter te focussen artikels of financiering; en door samenwerkingen met organisaties uit de derde sector te prioriteren zonder puur te focussen op instrumentele 'impact'. Daarnaast hebben we een robuust mentorsysteem opgezet. Elk van ons heeft elk persoonlijke mentoren, en we hebben ook projectpartners, academische adviseurs en samenwerkingsverbanden binnen de academische wereld. Onze hoop is om van onderuit een zorgzame gemeenschap te creëren, waarbij we nieuwe structuren, relaties en uiteindelijk solidariteit bevorderen.

Solidariteit via ideeën

Solidariteit via relaties staat naast solidariteit via ideeën. Samen schrijven, collectief ideeën genereren en ruimte bieden voor constructieve meningsverschillen zijn uiteraard gebaseerd op het opbouwen van vertrouwensrelaties. Tegelijkertijd worden vertrouwen en solidariteit versterkt door middel van ideeën, vooral door het delen van die ideeën.

Eén van de eerste taken waarop we ons hebben gericht (en dat zijn we blijven doen), was het gezamenlijk ontwikkelen van onze projectplannen, zodat deze aansloten bij onze persoonlijke tempo's en capaciteiten. Zo hebben we bijvoorbeeld gezamenlijk onze ethische goedkeuringsaanvraag opgesteld, waarbij we onze empirische werkzaamheden hebben vormgegeven en gezamenlijk toekomstige plannen hebben opgebouwd. De mogelijkheid om

bij te dragen aan en invloed uit te oefenen op zowel de dagelijkse als strategische elementen van het project, en om gezamenlijke verantwoordelijkheid te delen voor de uitvoering, is essentieel geweest.

Solidariteit via ideeën betekent ook samen zijn, collectieve ervaringen en momenten creëren om gedachten en reflecties te delen. Dit was met name het geval tijdens veldbezoeken aan Barcelona en Sardinië, ontmoetingen met partners, gezamenlijke bezoeken aan locaties en het smeden van banden door gedeelde ervaringen. Omdat we genoten van de tijd die we samen hebben doorgebracht, organiseren we sindsdien teamuitjes en dagen buiten de campus en benutten we deze ruimtes om ideeën te delen, te reflecteren en onze ideeën verder te ontwikkelen en te commentariëren. Dit daagt ook de logica uit van constant handelen en produceren - en meer doen met minder zoals bezuinigingspolitiek graag voorschrijft. In plaats daarvan beschouwen we onze relaties als de belangrijkste output. We volgden samen methodentraining, creëren ruimte om van elkaar te leren, en we bouwden voor iedereen mogelijkheden in om individuele schrijfprojecten uit te werken, die tot gezamenlijke papers of rapporten kunnen leiden. Dit versterkt het gevoel bij teamleden dat hun ideeën en interesses waardevol en een bijdrage leveren aan het bredere team, wat op zijn beurt ons zelfvertrouwen en vergroot en ons voldoening schenkt. Er kan echter spanning ontstaan tussen de noodzaak om zorg in evenwicht te brengen en alternatieve manieren van werken te ontwikkelen, en de realiteit op de academische arbeidsmarkt. Het afstemmen van projectdoelen op persoonlijke doelen is een manier om hier aandacht voor te hebben, terwijl we wederzijdse zorgzame relaties in stand houden en rekening houden met huidige en toekomstige persoonlijke situaties. Deze relaties versterken zowel de kwaliteit van ons werk als ons bredere leven.

Onze wekelijkse vergaderingen en denksessies maken deel uit van een zorginfrastructuur die een comfortabele omgeving bevordert voor uitwisseling. Om solidariteit via ideeën te behouden, is het essentieel om ruimte te maken voor fouten, creativiteit, flexibiliteit, plezier, feedback en vrijheid. In het volgende gedeelte presenteren we ideeën over hoe solidariteit in de praktijk kan worden bevorderd en aangemoedigd.

Onze hoop is om van onderuit een zorgzame gemeenschap te creëren, waarbij we nieuwe structuren, relaties en uiteindelijk solidariteit bevorderen

Solidariteit via praktijken

Het creëren en behouden van solidariteit via relaties en ideeën vereist ook solidariteit via praktijken. Deze omvatten zowel alledaagse praktijken als structurele praktijken waarbij we zouden kunnen denken aan zorginfrastructuren. Veel van deze voorbeelden worden van onderuit gestuurd. We hebben gemerkt dat veel institutionele structuren rigide en weinig flexibel zijn, met name wat betreft administratieve processen voor reizen, accommodatie en vergoedingsbeleid (die zijn aangescherpt na COVID-19 en als gevolg van kostenbesparende inspanningen binnen Britse universiteiten), en het beleid voor compensatie van overuren. We denken dat sommige van onze tactieken opgeschaald

kunnen worden als bredere strategieën om solidariteit en zorg in neoliberale instellingen te bevorderen.

Door te leren van en te luisteren naar projectpartners, adviseurs en de bredere academische gemeenschap, hebben we maatregelen geïntroduceerd om informele zorg en solidariteit binnen het team te bevorderen. Een voorbeeld hiervan is onze maandelijkse praktijk waarbij we op de eerste vrijdag van de maand een halve dag de tijd nemen om de nadruk te leggen op mentale gezondheid en welzijn. Dit vaste moment staat prominent in onze agenda's en we moedigen elkaar aan om activiteiten (of juist rust) te plannen. Hoewel deze praktijk mogelijk de productiviteit ten goede komt, is dat niet de voornaamste reden voor het invoeren ervan. Bovendien zorgen we ervoor dat we ziekteverlof opnemen wanneer dat nodig is. We melden dit ook allemaal als een daad van solidariteit voor degenen die mogelijk meer ziektedagen nodig hebben dan anderen, zodat ze zich niet als een uitzondering voelen. Onlangs hebben we ook projectpauzeweken ingevoerd, drie keer per jaar, waarin we het projectwerk onderbreken en we onze out-of-office activeren, ons te kunnen concentreren op persoonlijke schrijf- en onderzoeksprojecten.

Slotwoord

In dit stuk hebben we onze gezamenlijke ervaringen als team dat samenwerkt aan een onderzoeksproject op basis van principes van solidariteit en zorg, en onze reflecties daarop gedeeld. Het liberaal academisch milieu - gekenmerkt door toenemende concurrentie, verminderde financiering en onzekere arbeidsomstandigheden - is de werkelijke en geleefde context voor deze ervaringen. We verwachten dat deze situatie in het Verenigd Koninkrijk nog lange tijd zal voortduren. Het bevorderen van solidariteit via relaties, ideeën en praktijken kan enkele van deze processen tegenwerken en corrigeren. Het biedt een zorginfrastructuur die ons te ondersteunt en in staat stelt ons werk goed kunnen doen en gezond en gelukkig te blijven. We beseffen echter dat kleinschalige veranderingen niet genoeg zijn en dat er meer radicale institutionele veranderingen nodig zijn om de universiteit opnieuw op te bouwen. Desalniettemin erkennen we de beperkingen die het neoliberale en kostenbesparende academische milieu ons oplegt, en we blijven streven naar om zorg en solidariteit, ook binnen deze context.

Literatuurselectie

- Hall, S. M. (2020) Social reproduction as social infrastructure. *Soundings* 76, nr. 1, pp. 82–94.
- Maisuria, A., & M. Cole (2017) The neoliberalization of higher education in England: An alternative is possible. *Policy Futures in Education*, 15 nr. 5, pp. 602–619. <https://doi.org/10.1177/1478210317719792>
- Puāwei Collective (2019) Assembling disruptive practice in the neoliberal university: an ethics of care. *Geografiska Annaler B*, 101 nr. 1, pp. 33 – 43. 10.1080/04353684.2019.1568201
- The Care Collective (2020) *The Care Manifesto*. London: Verso.
- The Res-Sisters (2017) 'I'm an early career feminist academic: Get me out of here?' Encountering and resisting the neoliberal academy. In: Thwaites, R., & Pressland, A. (eds.) *Being an Early Career Feminist Academic*. London: Palgrave, 267–284.

Prof. Sarah Marie Hall en Drs. Elizabeth Ackerley, Alison Briggs, Laura Fenton en Santiago Levya del Rio zijn verbonden aan de Universiteit van Manchester. Hun onderzoek focust op de dagelijkse gevolgen van bezuinigingspolitiek, jeugd en levensloop, sociale reproductie en infrastructuur, intersectorale ongelijkheden en crises, verzet en feministische praktijk. U kunt meer te weten komen over het project *Austerity and Altered Life-Courses* door onze website te bezoeken: <https://www.socialsciences.manchester.ac.uk/morgan-centre/research/austerityalters/>

VRIJE RUIMTE - Peter Pelzer

CHRONOGEOGRAFIE

Elke discipline heeft haar stokpaardje. Zo ook de geografie en planologie, waarin je er niet aan ontkomt om op het belang van ruimtelijke omstandigheden te wijzen. Daarom nemen we studenten mee op excursie. En met dat perspectief lezen we sociologen en economen de les als die met al te generieke theorieën komen aanzetten. Door geografisch denken snappen we dat grenzen tussen landen sociaal geconstrueerd zijn, niet vanzelfsprekend. En onze geografische deformatie zorgt ervoor dat we graag kaarten maken, al eeuwen onze favoriete visualisatiemethode.

Ik keer na uitstapjes in andere vakgebieden altijd terug in de ruimtelijke moederschoot. Door een stad lopen en decennia of zelfs eeuwen aan ruimtelijke lagen zien en voelen, dat heeft iets magisch. In de fietsspits op weg naar de campus, dat is niet simpelweg een rijtje van A naar B, maar ervaren hoe pendelpatronen werken. En zelfs een lege polder prikkelt mijn verbeelding; onder al dat Engels raaigras zitten grondposities, die decennialang getouwtrek om een bestemmingsverandering verklaren. Ik kan iedereen een geografische bril van harte aanraden.

En toch wringt er iets.

Die zo geliefde ruimtelijke bril zorgt voor een specifieke manier van kijken. Maar een bepaalde manier van kijken zorgt er ook voor dat je andere dingen niet of minder goed ziet. Wat mij betreft is onze belangrijkste blinde vlek tijd. De klimaatcrisis maakt kraakhelder dat we veel nadrukkelijker na moeten denken over de generaties die na ons komen. Wat laten we hen na? Diezelfde crisis maakt het ook duidelijk dat we moeten leren denken in verschillende tijdshorizonten, de stijging van de zeespiegel, de woon-werk carrière van een *millennial* en de investeringen in grootschalige infrastructuur moeten tegelijkertijd afgewogen worden.

We weten dat we de Randstad niet eeuwig droog kunnen houden, de zeespiegel blijft stijgen. Maar er is nogal een bandbreedte; het westen van Nederland kan over 100 jaar een zout estuarium zijn, of pas over 1000 jaar. Belangrijk is dat zulke inzichten leiden tot een maatschappelijk debat met temporele gevoeligheid: hoe lang willen we hier de dingen nog laten zoals ze zijn en wat hebben we daar voor over? Waarbij de 'we' niet alleen de mensen in het nu betreft, maar ook de generaties na ons en niet-mensen. Zo'n debat ontbreekt grotendeels.

Of scherper: we hebben te maken met een vorm van temporele naïviteit. Grondbezit, een cruciale factor om ruimtelijke patronen te verklaren, is bijvoorbeeld eeuwigdurend, terwijl niemand onsterfelijk is en dat iedereen weet dat die grond niet altijd dezelfde functie blijft houden. En nu er in Nederland een sterke roep om

toekomstverbeelding is maken we volop kaarten die de toekomst van het land weergeven in 2050, 2100 of 2120. Het past in een rijke traditie van plannenmakerij, maar negeert de temporele dimensie nogal. Zouden we niet veel meer kaarten van tijd in plaats van ruimte moeten maken? Niet alleen laten zien waar wat gebeurt, maar ook wanneer wat gebeurt.

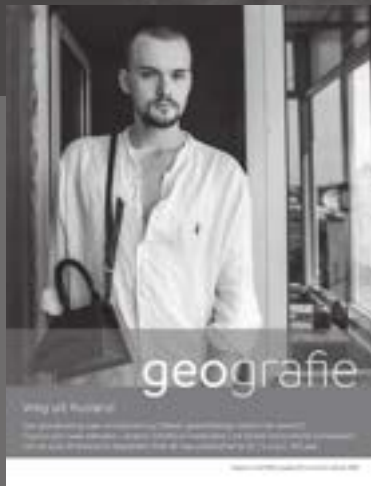
Er zijn volop lichtpuntjes voor zo'n temporele wende. De, helaas te vroeg gestopte, minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening Hugo de Jonge sprak bijvoorbeeld voortdurend over het belang van rentmeesterschap in zijn visie op de planologie; hoe laten we het landschap achter voor de generaties die na ons komen? En publieke intellectueel David van Reybrouck had het in zijn Huizingalezing over de 'de kolonisatie van de toekomst', en stelde voor wat ver weg is in tijd en ruimte veel belangrijker te maken in het hier en nu. En praktisch zien we in Nederland horizontaal georganiseerde initiatieven die expliciet opkomen voor de lange termijn, zoals het Lab Toekomstige Generaties en het Ministerie van de Toekomst.

Zulke bewegingen stemmen hoopvol. Tegelijkertijd denk ik dat het niet genoeg is. In academisch lingo: we zullen als geografen en planologen ook een epistemologische draai moeten maken. De geografische bril hoeft niet naar de mestvaalt, maar moet wel worden aangevuld met een temporeel filter. Zodat we niet alleen snappen waar iets plaatsvindt, maar ook wanneer. En daarbij zullen we veel vanzelfsprekender in decennia of zelfs eeuwen moeten gaan denken. We zullen het morele appel voor langetermijndenken dat nu steeds luider klinkt moeten aanvullen met analytische scherpte, met temporele geletterdheid. En natuurlijk kunnen we daarbij voortbouwen op geografische denkers die ons voor zijn gegaan, zoals Doreen Massey en Torsten Hägerstrand. Dat lukt vast, het planogeografisch huis is groot genoeg voor meerdere stokpaardjes.

Literatuurselectie

- Hägerstrand, Torsten. (1976) 'Geography and the study of interaction between nature and society.' *Geoforum* 7.5-6 (1976): 329-334.
- Massey, Doreen (1999). 'Space time, 'science' and the relationship between physical geography and human geography'. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 24(3): 261-276.

Peter Pelzer (p.pelzer@uu.nl) is Universitair docent aan het departement Sociale Geografie en Planologie van de Universiteit Utrecht. Van 2011 tot 2013 was hij hoofdredacteur van AGORA.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland en daarbuiten | reisverhalen | opinies | achtergrondinformatie | recensies | columns | geografische agenda | interviews | nieuwsberichten | boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Word lid van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland en ontvang negen keer per jaar *Geografie* met exclusieve toegang tot alle kennisartikelen op geografie.nl. De kosten zijn voor studenten slechts € 40 per jaar, aio's en oio's betalen € 83,50 (normale prijs is € 109,50 per jaar).

Kijk op www.geografie.nl of bel 030 41 00 510 voor een abonnement. Een welkomstcadeau ligt klaar!

OPENBARE RUIMTE DOOR KINDEROGEN

De scriptie 'Hoog, hoger, hoogst!' – Stimuleren van kinderen tot risicovol buitenspelen won dit jaar de Marc de Smidt scriptieprijs. Eline Ellerbeck biedt een nieuw perspectief op kinderen en hun beleving van de omgeving. Hoe ziet de ideale speelplek er volgens hen uit?

Openbare ruimte is van iedereen, maar vaak bepalen luide stemmen en gevestigde belangen de inrichting ervan. In haar scriptie geeft Eline Ellerbeck een stem aan een in de ruimtelijke wetenschappen veelal vergeten groep en thema: kinderen en hun buitenspeelgedrag.

Spelen is van groot belang voor de ontwikkeling van kinderen. Al spelend ontwikkelen ze zich op fysiek, emotioneel, intellectueel en sociaal vlak. En dit doen ze terwijl ze er plezier aan beleven. Spelen is voor kinderen dermate belangrijk dat de Verenigde Naties in 1989 in New York het recht op vrije tijd en spelen lieten vastleggen in Het Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Waar spelen en de ontwikkeling van kinderen al sinds jaar en dag het domein zijn van pedagogen, psychologen en sociologen is dit thema voor sociaal geografen, planologen en andere ruimtelijk wetenschappers nog steeds een niche. Het bestaand onderzoek heeft soms wel een ruimtelijk en/of geografisch perspectief. Er is bijvoorbeeld veel onderzoek gedaan naar aardrijkskundeonderwijs voor kinderen, en ook het (speel)gedrag van kinderen op schoolpleinen of andere 'officiële' speelplaatsen is onderzocht. Het onderzoek van Lia Karsten naar het ruimtelijk (speel)gedrag van kinderen in Amsterdam uit de jaren nul is een noemenswaardige uitzondering. In dit onderzoek staat namelijk het kind en haar interactie met

openbare ruimte centraal.

Ellerbeck haalt dit onderzoek aan om vast te stellen dat kinderen juist plezier halen uit spelen in de openbare ruimte. En dan vooral op plekken die hier niet voor bedoeld zijn. Ook stelt ze dat buitenspelen onder druk staat. Onderzoek van de stichting Jantje Beton laat zien dat dertig procent van de Nederlandse kinderen zelden tot nooit buiten speelt, terwijl het Mullier instituut stelt dat bijna de helft van de Nederlandse kinderen te weinig beweegt. Toch is er een hiaat in de literatuur rond dit thema: we weten weinig over hoe kinderen de ruimte gebruiken en beleven en waarom ze bepaalde (speel)keuzes maken. Ook wordt bij de inrichting van de ruimte het perspectief van het kind zelden meegenomen. De wisselwerking tussen kinderen, hun buitenspeelgedrag en de openbare ruimte is daarom een zeer spannend en veelbelovend onderzoeksveld.

Ellerbeck onderzocht hoe kinderen tijdens het buitenspelen interageren met de ruimte om hen heen. Ze focust hiervoor op 'risicovol buitenspelen', een uitdagende spelvorm waarbij kinderen enig risico lopen op vies worden, letsel oplopen of verdwalen. Hoewel dit spannend en misschien gevaarlijk klinkt, vallen hieronder bekende spelvormen als klimmen in bomen of op muurtjes, spelen in water of modder en op verkenning gaan in de buurt. Het gevaar wordt vaak wel beperkt omdat kinderen veelal op

bekend en veilig terrein spelen, bijvoorbeeld in de directe omgeving van de woning of school. Dit staat in de literatuur en in ruimtelijk beleid bekend als 'de speelbuurt': een door fysieke barrières (zoals wegen en water) begrensde gebied rondom voor het kind bekende plekken.

Hoewel risicovol spelen vaak in de eigen speelbuurt plaatsvindt, is het belangrijk dat de speelactiviteit zonder of met beperkt toezicht van volwassenen kan en dat dit in de (openbare) buitenruimte is. De literatuur stelt dat de vrijheid van deze vorm van spelen kinderen helpt om risico's te leren herkennen en bepalen hoe ze hiermee omgaan. De scriptie gebruikt het 'Dynamic Model for Play' van Miller en Kuhaneck om te laten zien dat naast intrinsieke behoefte en de ervaring van het kind, ook de sociale en fysieke omgeving van belang zijn. In dit model staat het hebben van 'plezier' centraal. Kinderen maken speelkeuzes omdat ze verwachten er plezier aan te beleven. Kenmerken van het kind, de sociale omgeving, kenmerken van de speelactiviteit en de mogelijkheden die de fysieke context biedt beïnvloeden de speelkeuzes van het kind. En juist bij dit laatste element, merkt Ellerbeck op, ligt een gebrek aan kennis in de huidige literatuur.

We weten weinig over hoe kinderen de ruimte gebruiken en beleven

Door het 'Dynamic Model for Play' toe te passen op de keuzes rond speelgedrag wordt duidelijk dat (risicovol) buitenspelen onder druk staat. Agenda's van kinderen worden steeds voller gepland, er zijn meer verleidingen binnenshuis en de openbare ruimte en het verkeer zijn steeds drukker en daardoor onveiliger. Erg belangrijk is echter de opkomst van een risicomijdende houding, zowel bij ouders als bij beleidsmakers. Formele speelplekken worden 'as safe as possible' gemaakt. De literatuur stelt echter dat dit zowel funest is voor het spelplezier van het kind als dat het een belemmering is voor de ontwikkeling van vaardigheden.

Maar hoe kan je als ruimtelijk wetenschapper kinderen stimuleren om meer buiten te spelen? Ellerbeck beantwoordt deze vraag door te kiezen voor een vernieuwende benadering. Ze koos ervoor om het kind en diens speelgedrag centraal te stellen, om zo de interactie met de ruimte door de ogen van het kind te zien. Hier stipt de thesis het belang van perspectief aan: volwassenen richten de openbare (speel)ruimte in, maar kinderen beleven deze ruimte op hun eigen manier.

Om de beleving van kinderen te leren kennen, stond in deze thesis hun visie op ruimte en buitenspelen centraal. Ellerbeck ontwierp hiervoor een 'mixed methods' studie waarin 'playing along' interviews zijn gebruikt, aangevuld met expertinterviews en nagesprekken met de kinderen die participeerden in het onderzoek. Om te garanderen dat het onderzoek ethisch verantwoord en veilig verliep gebeurde het ontwerp van de methodiek in nauwe samenwerking met experts van de Universiteit Utrecht, de Gemeente Utrecht en een bij het onderzoek betrokken Utrechtse basisschool. Het onderzoek vond plaats in de Utrechtse buurt Lunetten-Zuid, gelegen aan de rand van de stad. Deze buurt, gebouwd in de jaren '80 van de vorige eeuw, is een typische 'bloemkoolwijk'. Dit wil zeggen dat de buurt relatief autoluw is vanwege het stratenpatroon en er veel open, groene binnenterreinen zijn. Ellerbeck trok samen met groepjes kinderen de speelbuurt gelegen rond de betrokken basisschool in om te zien op welke plekken de kinderen graag speelden, en wat ze daar het liefst deden. Kinderen maakten hierbij zelf foto's van plekken die ze aantrekkelijk vonden. Deze foto's waren de input voor de nabespreking.

Kinderen bleken een voorkeur te hebben voor plekken die niet als speelplek bedoeld zijn. Ellerbeck noemt dit 'informele speelplekken', als tegenhanger van 'formele speelplekken', zoals speeltuinen en schoolpleinen die de kinderen vaak saai blijken te vinden. Groenstroken, bosjes, water en pleintjes zijn populair. Hier beoefenen zij verschillende vormen van 'risicovol spel', waarbij hoogte, snelheid, verstoppen, ontdekken en vies worden gewaardeerde 'risicovolle spelelementen' zijn. Ook het gebruiken van 'losse elementen', dat wil zeggen dingen die kinderen tijdens hun spel tegenkomen zoals takken, bouwmaterialen en insecten, zijn belangrijke spelelementen. De kinderen uit het onderzoek vonden de losse elementen erg belangrijk voor hun speelplezier, maar gaven ook aan dit (te) weinig tegen te komen tijdens hun spelactiviteiten.

Ruimte speelt bij het spelen een belangrijke rol: de aanwezigheid van bomen, water en groen maken het spelen mogelijk. Het kunnen ontsnappen aan (ouderlijk) toezicht en hierdoor samen met vriendjes de ruimte en haar mogelijkheden ontdekken is een kernelement van het succes achter risicovol buitenspelen. Het onderzoek laat zien dat kinderen het wel belangrijk vinden dat de ruimte een veilige omgeving biedt zonder afval, prikkende struiken, hard asfalt, druk verkeer en hangjongeren (die volgens het onderzoek juist een voorkeur voor formele speelplaatsen blijken te hebben). Ellerbeck merkt op dat ruimte niet 'as safe as possible' moet zijn, maar 'as safe as necessary'.

Om het benutten van ruimte voor risicovolle spelactiviteiten te faciliteren testte Ellerbeck ook hoe gevoelig kinderen waren voor 'nudging'. Dit hield in dat de auteur de onderzoeksresultaten vertaalde naar kleine, fysieke ingrepen in de ruimte en ze onderzocht of deze ingrepen het speelgedrag bevorderen. Ellerbeck koos, in samenwerking met de Gemeente Utrecht, ervoor om met afwasbaar krijtverf voetsporen te tekenen die leiden naar plekken die uit het onderzoek geschikt bleken voor risicovol spel. De elementen hadden duidelijk effect: kinderen gingen bij het aantreffen van de voetsporen op onderzoek uit. Al is het belangrijk dat er ook daadwerkelijk iets te ontdekken is, zodat het ook interessant blijft. De kinderen adviseerden bijvoorbeeld dat de voetsporen van tijd tot tijd naar nieuwe plekken zouden moeten leiden. Wellicht ligt hier een mogelijkheid om *nudging* te combineren met het aanbrenge van losse elementen in de ruimte. Dit experimentele onderzoeksontwerp en de inbedding hiervan in het onderzoek maken de thesis uitzonderlijk.

Ellerbeck heeft een gevoelige snaar geraakt. De scriptie maakt duidelijk dat er een hiaat ligt in de wetenschappelijke kennis over de interactie van kinderen en de ruimte om hen heen. De belangen van het kind worden vaak ingevuld door volwassenen en er is vaak niet genoeg aandacht voor wat het kind zelf graag zou willen. Kinderen zijn duidelijk een stemloze groep in de strijd om de ruimte: de scriptie van Ellerbeck laat zien hoe je deze groep een stem kunt geven. Niet alleen is de scriptie inhoudelijk sterk en methodisch vernieuwend, hij is ook erg goed en helder geschreven: een terechte winnaar van de 'Marc de Smidt Scriptieprijs' van 2022.

Literatuurselectie

Ellerbeck, E. (2022). 'Hoog, hoger, hoogst!' - Stimuleren van kinderen tot risicovol buitenspelen. Thesis van de Masteropleiding 'Human Geography' van de Universiteit Utrecht.

Anna Fial (a.b.fial@uu.nl) is student en **Egbert van der Zee** (e.i.vanderzee@uu.nl) is universitair docent Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit Utrecht. Beide auteurs zijn onderdeel van de jury van de Marc de Smidt Scriptieprijs. Meer informatie over de thesisprijs en de winnende thesis zijn te vinden op <https://geobaan.uu.nl/geo-onderzoek>

VERSLAG - Jef Van den Driessche

Sfeerimpressie PlanDag 2023.
Bron: auteur.

PLANDAG 2023: NOOIT OF NU?

Op 22 juni 2023 was AGORA naar jaarlijkse traditie aanwezig bij de PlanDag, ditmaal georganiseerd in het Debatpodium Arminius te Rotterdam. De PlanDag biedt een forum voor dialoog en debat over de ontwikkelingen in het vakgebied van ruimtelijke professionals uit Nederland en België. Het thema luidde dit jaar 'Nooit of nu'.

De organisatie wou met dit thema op zoek gaan naar mogelijkheden voor regimeverandering binnen het ruimtelijke domein. De wereld lijkt immers sneller dan ooit te veranderen, maar het hedendaagse ruimtelijke beleid is tegelijk nog al te vaak gebaseerd op (ver)oude(rde) visies, plannen en concepten. In deze *decade of action* is het cruciaal om duurzame en toekomstgerichte oplossingen te vinden voor de grote uitdagingen die onze wereld teisteren.

In het ochtendprogramma lag de focus op het thema 'van transitie aanpak naar systeemverandering'. De centrale stelling was dat we met de schaarse ruimte die ons nog rest niet langer kunnen blijven werken aan afzonderlijke transities met elk hun eigen (ver)nieuw(d)e ruimtelijke claims, maar er gebouwd moet aan een nieuw geïntegreerd systeem. De stelling werd kracht bijgezet door presentaties van prof. Vincent Marchau (Radboud Universiteit), Marije ten Kate (Gemeente Rotterdam) en Koen Wynants (Common Labs, Antwerpen). De presentaties bleken een goede mix tussen theorie en praktijk. Er werd in de eerste plaats benadrukt dat we op weg naar systeemveranderingen moeten durven falen. Het is een proces van *trial and error*, waarbij we moeten leren uit fouten.

In de namiddag waren er meerdere parallelsessies met een diversiteit aan onderwerpen. Deze vielen onder de noemers 'mensen meenemen', 'ruimte en energie koppelen', 'aanpakken vanuit systeemanalyse', 'verbeelden', 'private middelen aanwenden', 'het regime veranderen' en 'persoonlijk versus kunstmatig bevragen'. In deze themasessies werden de ingezonden papers, opinies en praktijkbijdragen besproken.

In de namiddagssessie 'ruimte en energie koppelen' werden methodes voor strategische energieplanning besproken. De integratie van warmteplanning (een plan om de energievoorziening voor warmte te verduurzamen) in lokaal ruimtelijk beleid werd geïllustreerd aan de hand van het transitiepad van Mechelen. We namen hiervan mee dat de warmtetransitie medesturend zou moeten zijn voor het ruimtelijk beleid. Bottom-up co-creatieprocessen kunnen erg leerrijk zijn, wanneer de succesfactoren ook input kunnen leveren aan hoger beleid. Regelgeving en voldoende technische en financiële middelen zijn noodzakelijk voor steden en gemeenten om een regierol te kunnen opnemen in warmteplanning. Tegelijk werd tijdens de discussie duidelijk dat de energiesector en de ruimtelijke planning elkaar nog onvoldoende weten te vinden. Een simultane ontwerpmethodiek kan

strategische energieplanning in de praktijk brengen.

Als jonge professional in de ruimtelijke sector was de PlanDag een ideale gelegenheid om kennis te maken met collega's en ruimtelijke contexten uit het binnen- en buitenland. Over de grens kijken helpt steeds om de horizon te verruimen en stil te staan bij hoe het ook anders kan. Dit was dan ook één van de voornaamste troeven van de PlanDag. De unieke locatie in de remonstrantse Arminiuskerk leende zich uitstekend om met de vijftigtal aanwezigen te bezinnen over de toekomst van onze ruimte en de nood aan systemische veranderingen. De setting inspireerde ook tot het aanhalen van meerdere treffende gezegdes. Werd er namelijk niet een beetje gepreekt voor eigen kerk? Is het merendeel van de ruimtelijke professionals namelijk niet al lang overtuigd van de nood aan systemische veranderingen, maar ontbreekt het ons allen niet eerder aan daadkracht, politieke invloed en draagvlak bij de ruimere bevolking? Slagen wij ruimtelijke professionals er gewoonweg niet in om buiten ons vakgebied te stappen en anderen te overtuigen van de urgentie van de transities? Doorheen de sessies werden vaak meer vragen dan antwoorden gesteld. Deze kritische houding is absoluut op zijn plaats. De enige zekerheid is onzekerheid en we moeten durven falen, maar dit bracht ongewild ook iets van een defaitistisch gevoel teweeg. Zijn de uitdagingen waar we voor staan immers nog behapbaar, en weet iemand überhaupt nog hoe we deze werkelijk kunnen aanpakken? Hoe kan men in praktijk geïntegreerd en participatief te werk gaan, wanneer bevoegdheden en expertises nog steeds erg verzuild en gefragmenteerd zijn en publieke inspraak de vooruitgang in ruimtelijke processen soms door een gebrek aan kennis of kortetermijsdenken eerder hindert dan bevordert? De vinger werd alleszins op de zere wonden gelegd.

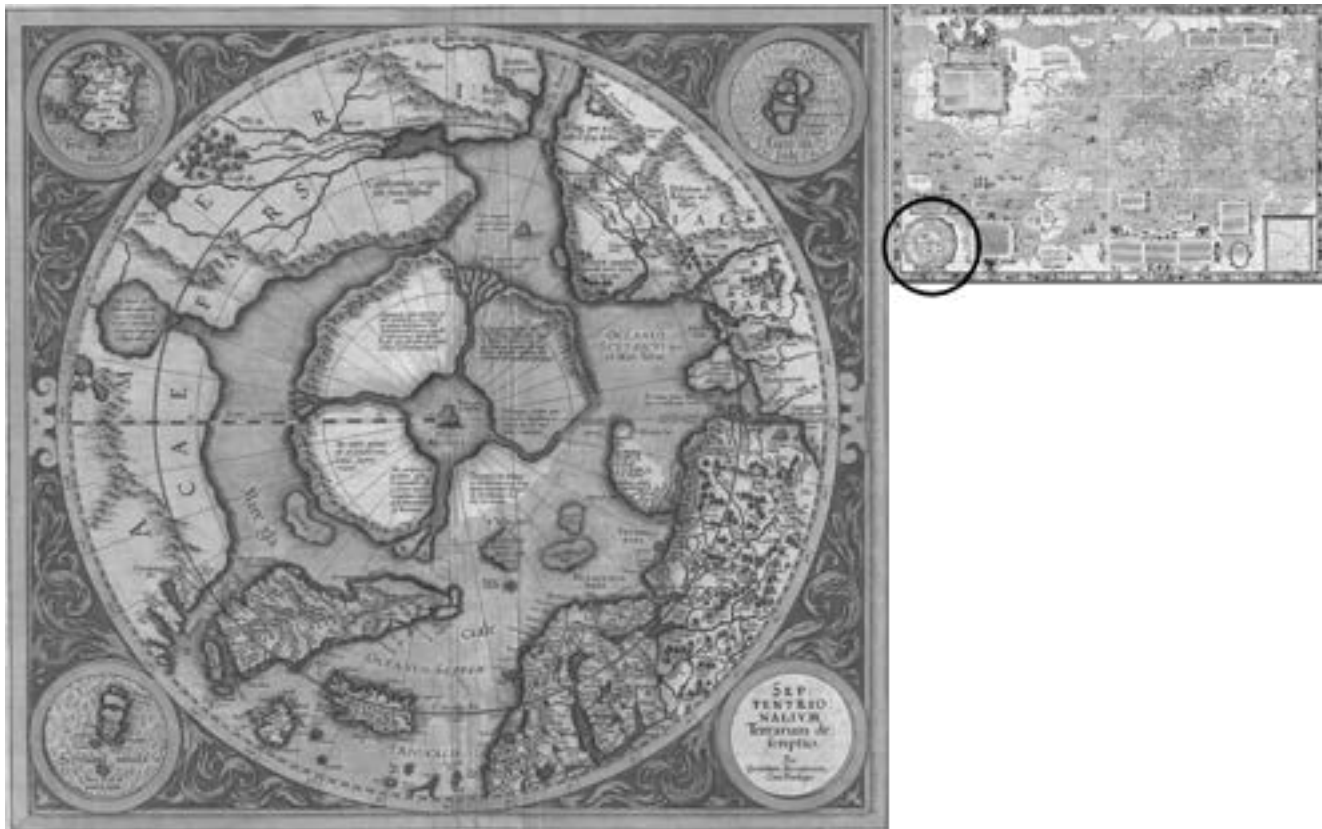
Het thema 'nooit of nu' bleek dan ook – uiteraard – een retorische vraag, met 'nu' als enige juiste antwoord voor het in gang zetten van systemische veranderingen. Waar wachten we op? God(ot) is toch dood?

Literatuurselectie

Bouma, G., Custers, L., Dooghe, D. (2023). Bijdragen aan de PlanDag 2023. Stichting Planologische Diskussiedagen / InPlanning, Groningen.

Jef Van den Driessche (jef.vandendriessche@vlaanderen.be) is gebiedsmedewerker in de Denderstreek bij het Departement Omgeving van de Vlaamse overheid. Hij schrijft deze bijdrage uit eigen naam, als redacteur van AGORA Magazine.

MERCATOR IN HET NOORDPOOLGEBIED

Inzetkaart noordpool op Mercator's wereldkaart - Gerardus Mercator, 1606, publiek domein (<https://www.atlasobscura.com/articles/north-pole-map-mercator>)

Gerard Mercator's wereldkaart uit 1569 is tot op vandaag het wereldbeeld van velen. Zijn projectiemethode werd populair binnen de zeevaart omdat richting behouden blijft. Daar tegenover staat echter dat grootte niet accuraat is. Gebieden in het uiterste noorden en zuiden zijn disproportioneel veel groter afgebeeld tot een oneindige uitrekking van de polen zelf. Als oplossing voegde hij in 1606 een apart kaartje van de noordpool toe in een hoekje van zijn oorspronkelijke wereldkaart. Echter, tot 1909 had niemand een voet op de noordpool gezet, dus hoe heeft Mercator deze kaart gecreëerd?

Op de pool zelf plaatste hij een enorme massieve rots, gebaseerd op een 14de-eeuws reisverslag *Inventio Fortunata* van onbekende bron. De meeste mensen dachten dat die rotsformatie magnetisch was, hetgeen de kompaswerking verklaarde. Mercator was niet overtuigd van het magnetisme van de pool-rots, dus plaatste hij een tweede, volgens hem wel magnetische rots ten noorden van de polaire landmassa. De landmassa zelf verdeelde hij in vier grote stukken gescheiden door water, die in het midden samenkomen tot een reusachtige draaikolk. Dit idee baseerde hij op 16e-eeuwse reisverslagen van ontdekkingsreizigers Frobisher en Davis. Zij beschreven enorme zeestromingen in het huidige Noord-Canada die grote ijsbergen meesleepten. Deze worden in de draaikolk opgeslorpt tot de ingewanden van de aarde, aldus Mercator. Elk

van de vier delen heeft specifieke eigenschappen, zoals degene rechtsonder die volgens hem 'de thuis is van pygmeëën'. Ook dit zou gebaseerd zijn op *Inventio Fortunata*, waarin 'groepen van erg kleine mensen' beschreven worden.

Deze kaart is niet enkel historisch boeiend, maar ook interessant als gedachte-oefening voor het verbeelden van de polen van de toekomst. Deze veranderen zo snel dat we ons toekomstige kaarten van de poolgebieden, net als Mercator, eigenlijk ook enkel kunnen verbeelden.

Mona Fias werkt aan de KU Leuven als academisch onderzoeker en focust daarbij op 'Conservation Geopolitics in borderlands'. In juni 2023 volgde ze een intensieve summer school over the Global Arctic in Spitsbergen. U kan haar contacteren via mona.fias@gmail.com.

MONDIALE BELANGEN IN DE GLOBAL ARCTIC

De term *Global Arctic* wordt steeds meer gebruikt om de mondiale impact van klimaat- en milieuveranderingen in het noordpoolgebied te benadrukken. Dit artikel bestudeert de betekenis van dit mondiale perspectief, de geopolitieke gevolgen en de rol van Nederland en België in de Arctische regio.

In juni 2023 had ik het geluk te kunnen deelnemen aan een intensieve summer school in Spitsbergen georganiseerd door *The Norwegian Scientific Academy for Polar Research*. Om interdisciplinair poolonderzoek en internationale samenwerking te stimuleren, werden 9 docenten en 18 studenten uit 14 verschillende landen bijeen gebracht om zich samen te verdiepen in het Arctische gebied. Samen behandelden we de ecologische, geopolitieke en sociaaleconomische uitdagingen van de pijlsnel veranderende noordpoolregio. Daarbij werd het Arctische gebied niet als geïsoleerde entiteit gezien, maar namen we een *Global Arctic* perspectief. In dit artikel ga ik dieper in op deze term, die steeds meer terrein wint in hedendaagse debatten over hoe de poolgebieden en de rest van de wereld met elkaar verbonden zijn. Ook Nederland en België blijven daarin niet buitenspel staan.

De *Global Arctic* als denkwijze

Het doel van de term *Global Arctic* is de groeiende interconnectiviteit tussen het noordpoolgebied en de rest van de wereld te benadrukken. Veranderingen in dit afgelegen gebied kunnen immers een brede en diepgaande impact hebben die zich uitstrekt over nationale grenzen en continenten heen. Dat globale aspect

geldt in beide richtingen: gebeurtenissen in andere delen van de wereld hebben een sterke invloed op de noordpool, maar wat in het noordpoolgebied gebeurt heeft ook wereldwijde gevolgen. Die wereldwijde invloed is niets nieuws. Walvisvangst, exploratie, kolonialisme, industrialisatie, militarisering en vervuiling zijn allemaal globale fenomenen die de noordpoolregio al eeuwenlang beïnvloeden.

Vandaag de dag heeft de noordpoolregio te maken met enorme klimaatveranderingen, klimaatopwarming gaat er namelijk een stuk sneller dan het wereldgemiddelde. Dat fenomeen heet polaire amplificatie, een zichzelf versterkend opwarmproces: hoe meer ijs en sneeuw er smelt, hoe meer warmte er vastgehouden wordt door de donkerdere oppervlakten. Die klimaatverandering transformeert de noordpoolregio in een ongezien tempo, hetgeen nieuwe mogelijkheden biedt voor scheepsvaart, visserij, toerisme, exploitatie van natuurlijke hulpbronnen en commerciële ontwikkeling. Zo zorgt minder zee-ijs voor nieuwe scheepvaartroutes, komen bepaalde vissoorten voor in nieuwe gebieden en wordt het noordpoolgebied toegankelijker voor, onder andere, toerisme. Het zal mondiale weerpatronen veranderen en dus gevolgen hebben voor de landbouw en levensomstandigheden

Transport met rib boten over de fjorden.
Bron: auteur.

ver van de noordpool. Dit alles zorgt ervoor dat de noordpool steeds meer wordt opgenomen in wereldwijde netwerken van handel, veiligheid, wetenschap, toerisme en geopolitiek en lang niet meer zo perifeer is als voorheen.

Geopolitieke gevolgen

Traditioneel zijn de Arctische staten de landen die grondgebied boven de noordpoolcirkel hebben. Dit zijn Noorwegen, Zweden, Finland, IJsland, Denemarken met Groenland, Rusland, de Verenigde Staten en Canada. Dit zijn tevens ook de acht leden van de Arctische Raad, de intergouvernementele organisatie voor samenwerking en coördinatie rond het noordpoolgebied. Daarnaast bestaat de Arctische raad uit permanente deelnemers en waarnemers. De permanente deelnemers zijn organisaties die inheemse bevolkingen vertegenwoordigen, zij nemen deel aan bijeenkomsten maar hebben geen beslissingsrecht. Andere landen kunnen een officieel verzoek indienen om de waarnemersstatus te verwerven. De leden van de Arctische Raad beslissen dan op basis van criteria als de erkenning van de soevereiniteit van de Arctische staten en aantoonbare belangen bij Arctische aangelegenheden. Waarnemers, waaronder Nederland, hebben beperkte deelnamemogelijkheden en geen stemrecht.

De Arctische staten lijken zich in toenemende mate in te spannen om hun binnenlandse belangen veilig te stellen. Tegelijkertijd wordt de erkenning van de *Global Arctic*-term door veel niet-Arctische landen steeds meer gezien als de rechtvaardiging om zich te mengen in het reilen en zeilen van de noordpoolregio. Het huidige bestuurlijke systeem, waarbij grondgebied boven de poolcirkel als voorwaarde wordt gesteld, wordt erdoor ter discussie gesteld. Hoe meer het *Global Arctic*-principe wordt toegepast, hoe groter de kans dat niet-Arctische landen een grotere aanwezigheid in het arctische gebied zullen rechtvaardigen op basis van de eerder genoemde mondiale polaire belangen. Zo is er al een sterk verhoogde aandacht van veel niet-Arctische landen, zoals Groot-Brittannië, China, Japan en Zuid-Korea. Die aandacht geldt zeker voor belangen die betrekking hebben op mondiale kwesties zoals internationaal recht, handel en het beheer van hulpbronnen. Toenemende spanningen en militaire aanwezigheid dragen verder bij aan een onzekere toekomst in het noordpoolgebied. Zo zorgt de Russisch-Oekraïense oorlog bijvoorbeeld voor een beperkter functioneren van de Arctische Raad. Dit alles leidt tot verhoogde aandacht voor geopolitieke en strategische kwesties in het noordpoolgebied, ook van landen die geografisch ver weg liggen van die regio.

Rol België, Nederland en de Europese Unie

Steeds meer landen tonen interesse in het verkrijgen van de waarnemersstatus, een bewijs voor de groeiende mondiale interesse in de regio. Nederland behoort tot de eerste groep landen die de waarnemersstatus kreeg in 1998. Daarnaast heeft Nederland zelf ook een wetenschappelijk onderzoeksprogramma gefocust op de poolgebieden genaamd het Nederlands Polair Programma, met een eigen onderzoeksstation in Spitsbergen. Ook in België groeit de interesse in de kansen die het noordpoolgebied kan bieden. Daarnaast wil België ook niet achterblijven op Nederland, wat België verder aanzet tot een actievere polaire houding. Zo wordt er politiek geijverd om een Arctische strategie uit te werken en zich kandidaat te stellen om ook waarnemer te worden. België wil ook polaire onderzoeksprogramma's en partnerschappen verder uitwerken. Dit poolonderzoek was eerder vooral gefocust op Antarctica, maar ook op dit vlak groeit de interesse in het Arctische gebied. Het idee van zowel Nederland als België is dat we er belang bij hebben om te anticiperen op bedreigingen die vanuit het noordpoolgebied kunnen komen in de toekomst, zowel op ecologisch, economisch als op veiligheidsvlak. Het is ook belangrijk om betrokken te zijn in debatten om eigen belangen en opportuniteiten veilig te stellen, zoals discussies over nieuwe transportroutes en het beheer van

energiebronnen.

Daarnaast heeft de Europese Unie als overkoepelend orgaan ook steeds meer interesse in de regio om geografische, politieke en economische redenen, hetgeen ze niet had rond de eeuwwisseling. De arctische interesse van de Europese Unie is de bron van heel wat controverse in de regio, het lukt de EU ook niet om haar legitimiteit en geloofwaardigheid tegenover alle Arctische staten te bewijzen. Zo diende ze een aanvraag voor de waarnemersstatus in, maar dat kreeg ze tot op heden niet volledig. Canada hield dit tegen omdat ze niet akkoord gaat met het Europese verbod op de jacht op zeehonden, Rusland weigerde wegens de kritiek van de Europese Unie op de annexatie van de Krim in 2014. Toch is de EU sterk en op verschillende vlakken in het gebied aanwezig. Ten eerste zijn Zweden en Finland lid van zowel de Arctische Raad als de EU, wat de EU indirecte aanwezigheid geeft in de Raad. Daarnaast is de EU een belangrijke handelspartner van alle Arctische staten. Dit geeft hun een sterke onderhandelingspositie. Tenslotte heeft de EU internationaal een sterke rol op gebied van onderzoek en internationale regelgeving, hetgeen zich ook laat voelen in de poolgebieden.

Geladen term of opportuniteit?

De milieueffecten op het noordpoolgebied zijn mondiaal en hebben een mondiale reikwijdte. Daarom moet de zoektocht naar kennis ook gebaseerd zijn op wereldwijde samenwerking, dwars door alle wetenschappelijke disciplines, over nationale en politieke grenzen heen. Daar kan de term *Global Arctic* een gemeenschappelijk narratief bieden en zo een inclusiever debat bewerkstelligen dat geografische ligging overstijgt. De focus op de mondiale impact van veranderingen in het noordpoolgebied benadrukt de universele verantwoordelijkheid om actie te ondernemen. Door dat gevoel van betrokkenheid kan samenwerking tussen verschillende landen, regio's en andere belanghebbenden bevorderd worden. Daar tegenover staan ook bezorgdheden gerelateerd aan het gebruik van de term. Door de focus te verleggen naar dit mondiale perspectief, bestaat het risico dat de stem van de lokale bevolking in het gebied en de gevolgen van veranderingen op lokaal niveau overschaduw worden. Het gebruik van de term kan Arctische staten ook het gevoel geven dat hun soevereiniteit en territoriale claims worden ondermijnd, aangezien de term een soort mondiale jurisdictie aanhaalt. Dit kan spanningen in het gebied verder laten toenemen. Samenvattend is de term *Global Arctic* een krachtig instrument om het globale aspect van uitdagingen in het noordpoolgebied te benadrukken, anderzijds kan het ook leiden tot politieke spanningen en het verlies van lokale perspectieven en stemmen als lokale betrokkenheid niet geborgd wordt. Het is dus belangrijk om de term met zorg te gebruiken in internationale debatten rond het noordpoolgebied.

Literatuurselectie

- Rekvig, G., & Finger, M. (Eds.). (2022). *Global Arctic : an introduction to the multifaceted dynamics of the Arctic*. Springer.
- Sokoličková, Z. (2023). The paradox of Svalbard. <https://doi.org/10.2307/jj.4418233>
- <https://polar-academy.com/summer-schools/summer-schools-2020-2022/>
- <https://deeply.thenewhumanitarian.org/arctic/community/2016/02/18/what-we-mean-when-we-talk-about-the-global-arctic>
- <https://www.knack.be/nieuws/waarom-de-arctische-ruimte-belgie-niet-koud-mag-laten/>

Mona Fias werkt aan de KU Leuven als academisch onderzoeker en focust daarbij op 'Conservation Geopolitics in borderlands'. In juni 2023 volgde ze een intensieve summer school over the Global Arctic in Spitsbergen. U kan haar contacteren via mona.fias@gmail.com.

VERMIST: OPEN RUIMTE

Wie 'Vlaanderen' en 'ruimtelijke ordening' in dezelfde zin gebruikt, verkondigt ogenschijnlijk een paradox. In *Met voorbedachten rade - de sluipmoord op de open ruimte* gaan journalist Peter Renard en academici Tom Coppens en Guy Vloebergh op zoek naar de ontwikkelingen in het ruimtelijk orderingsbeleid die de verrommeling van het Vlaamse landschap in de hand hebben gewerkt.

Twaalf voetbalvelden. Dat is de oppervlakte open ruimte die dagelijks in Vlaanderen wordt bedolven onder het beton. Met deze en andere opvallende statistieken starten de auteurs hun betoog tegen het gevoerde ruimtelijk orderingsbeleid, sinds 1980 een Vlaamse bevoegdheid in het gefederaliseerde België. "Wat we zelf doen, doen we beter", betoogde de eerste Vlaams minister-president Gaston Geens. Een bedenkelijke uitspraak: van het Vlaams ruimtelijk orderingsbeleid is sindsdien weinig in huis gekomen.

In het pocketboekje – slechts 184 pagina's lang – doorspitten de auteurs dat beleid op drie aspecten: plannen, vergunnen en handhaven. Het plannen komt eerst aan bod en gaat in op de totstandkoming van het ambitieuze Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen waarvoor toenmalig Minister van Ruimtelijke Ordening Eddy Baldewijns het licht op groen zette. Dit plan uit 1997 – dat oorspronkelijk bedoeld was slechts tien jaar te gelden – werd een laatste keer herzien in 2010 en is tot vandaag van kracht. Dat de uitrol van diens opvolger, het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen, maar traag op gang komt, is sprekend voor de lage plaats op de prioriteitenlijst die planning sindsdien heeft gekregen van beleidsmakers. Baldewijns krijgt in het hoofdstuk over handhaving overigens een eervolle vermelding wegens zijn lef om op te treden tegen grondeigenaars die onreglementair een huis optrokken in bos- of natuurgebied – een uitzondering in het lakse handhavingsbeleid dat sindsdien is gevoerd. Sinds de jaren '90 is er dus bitter weinig gepland en zeer laks gehandhaafd tegenover bouwovertradingen. Wat is er al die tijd dan wel gebeurd?

De hoofdstukken over het vergunningsbeleid zijn de lijkste. Per hoofdstuk lichten de auteurs op behapbare wijze een concrete ontwikkeling toe die illustratief is voor de vele uitzonderingsregels in het vergunningsbeleid. Denk aan het gedogen van 'zonevreemde' gebouwen in landelijk gebied. Of de vroegere 'opvol-' en huidige 'afwerkingsregel' die lintbebouwing in de hand hebben gewerkt. Beiden bieden een achterpoortje op bestaande woningvoorschriften door woningbouw in niet-woonzones toe te laten als er al bebouwing staat binnen een bepaalde afstand van de nieuwe woning. Ook de 'vertuining' en 'verpaarding' van het platteland komen aan bod, ofwel het geheel aan handig geconstrueerde juridische uitzonderingen die toelaten dat voormalige boerderijen massaal worden omgevormd tot luxueuze fermettes, stalplaatsen

voor campers, tuincentra, maneges of B&B's.

Laat dit niet de indruk wekken dat het boek is doorspekt met juridisch jargon. Integendeel, Renard, Coppens en Vloebergh slagen er in om het geheel luchtig en leesbaar te houden door de onderdelen aan elkaar te rijgen met frappante voorbeelden en een vermakelijke en soms licht-cynische ondertoon. Bij momenten kunnen de lange (maar noodzakelijke) opsommingen van politieke ontwikkelingen en juridische verwijzingen een lezer zonder achtergrondkennis van de wijs brengen, al treft het auteurstrio hier geen schuld. Deze passages tonen vooral de krakkemikkige openstapeling van de vele uitzonderingsregels waaronder de oorspronkelijk ambitieuze plannen gaandeweg werden begraven. De essentie van hun betoog is dan ook dat de verregaande juridisering van onze ruimtelijke ordening geen toevallige ontwikkeling is, maar een doelbewust gevoerde nalatigheidspolitiek waarvan de open ruimte keer op keer het grootste slachtoffer bleek. Het gebrek aan politieke moed om de vele uitzonderingsregels te schrappen, maakt dat de individuele belangen van grondeigenaars zwaarder doorwegen dan het collectief belang van een degelijke ruimtelijke ordening. Dat de auteurs in het laatste hoofdstuk enkele oplossingen aandragen die een kentering teweeg kunnen brengen in de Vlaamse

ruimtelijke planning, lijkt op basis van al het voorgaande *wishful thinking*. Toch zijn ze ervan overtuigd dat de toenemende aandacht voor het klimaat, energievoorziening, voedselproductie en de biodiversiteitscrisis de politiek er uiteindelijk toe zal dwingen die broodnodige kentering hoger op de agenda te plaatsen.

Voor Nederlanders die zich afvragen welke kant het kan op gaan als de regie uit het ruimtelijk beleid verdwijnt, of voor Vlamingen bij wie dezelfde vraag rijst wanneer ze de in diepte van hun door koterij omgeven repelperceel turen, is dit boek werkelijk een aanrader. Voor de beleidsmaker die ook maar iets te zeggen heeft in het Vlaamse ruimtelijk orderingsbeleid, is het verplichte lektuur, en wel als reminder dat het hoog tijd is om komaf te maken met de juridisering van het ruimtelijk orderingsbeleid in Vlaanderen.

Literatuursuggestie

Renard, P., Coppens, T. & Vloebergh, G. (2022). *Met voorbedachten rade*. Tiel: Lannoo-Krritak.

Wander Demuyne (wander.demuyne@kuleuven.be) is doctoraatsstudent aan de KU Leuven. Eerder deed hij een Master geografie en geomatica aan Universiteit Gent.

Wil je op de hoogte blijven van actuele sociaal-ruimtelijke thema's?
Volg AGORA op Facebook, Twitter en LinkedIn!

AGORA - Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken
2023 - 3 - jaargang 39
een uitgave van de Stichting Tijdschrift AGORA - ISSN 1380-6319

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Departement Sociale Geografie en Planologie
Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht
Princetonlaan 8a
3584 CB Utrecht
[e] agora.secretaris@gmail.com
[i] www.agora-magazine.nl
[a] <https://ojs.ugent.be/agora>
[f] <https://www.facebook.com/AGORAmagazine.nlbe/>
[t] <https://twitter.com/MagazineAgora>
[l] <https://www.linkedin.com/company/agora-magazine/>
[IBAN nummer] NL23INGB0006165799

REDACTIE

Wesley Gruijthuisen (hoofdredactie), Rens Jonker (hoofdredactie), Suzanne Akkerhuis, Caroline Beckers, Dieter Bruggeman, Corneel Casier, Valerie De Craene (eindredactie), Wander Demuyndck, Laura Deruytter, Korneel Van Dooren, Jef Van den Driessche, Eva Van Eenoo (eindredactie), Mona Fias, Dorien Frinking, Griet Juwet, Steffen De Keersmaeker, Karim van Knippenberg, Jan Douwe Krist (eindredactie), Sander van Lanen, Suzanne Lansbergen (productie en vormgeving), Simon Lox, Sarah Meire, Céline Van Migerode, Clemens de Olde, Richard Rijns, Joren Sansen, Saskia van Schijndel (secretaris), Stien Snellinx, Kato Van Speybroeck, Marieke van der Star, Esmee Steenwinkel (penningmeester), Roos Timmers, Demi van Weerdenburg, Egbert van der Zee.

THEMAREDACTIE

Sander van Lanen, Valerie De Craene en Caroline Beckers

REDACTIEADVIEZEN

David Bassens, Justin Beaumont, Marco Bontje, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Jorn Koelemaj, Jesper van Loon, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Michiel van Meeteren, Bruno Meeus, Ben de Pater, Peter Pelzer, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Suzanne Lansbergen & Anouska Jaspersen

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

Drukkerij Tesink - Zutphen

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

LOSSE BESTELLING

Nummer per stuk €11,30

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 februari 2022)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€65,80
Studenten	€25,80
Overigen	€35,80
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELEN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via agora.secretaris@gmail.com. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via agora.secretaris@gmail.com.

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), het departement Geografie van de Vrije Universiteit Brussel (VUB), de Vakgroep Geografie (UGent) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Bron: Unsplash

Publieke ruimte

In het komende themanummer zoomen we in op de publieke ruimte waarin we ons dagelijks voortbewegen. We vertrekken vanuit de vraag waartoe die publieke ruimte momenteel dient en door wie en wat die vormgegeven wordt. De wisselwerking tussen de inrichting en het gebruik van de publieke ruimte maakt meteen ook het spanningsveld zichtbaar tussen beleidsmakers en gebruikers. Harde infrastructuur contrasteert met de individuele beleving van die geplande ruimte. Hierbij schuift de subjectiviteit van veiligheid en straatintimidatie naar voor, wat in dit themanummer verder belicht wordt. Het ziet ernaar uit dat de publieke ruimte niet langer een gemeengoed is zoals voorheen. Daarbovenop wordt publieke ruimte steeds meer beknut door privatisering. Als vanzelf volgen bijdragen over het terug claimen van straten en pleinen, en straatexperimenten gericht om mobiliteit.

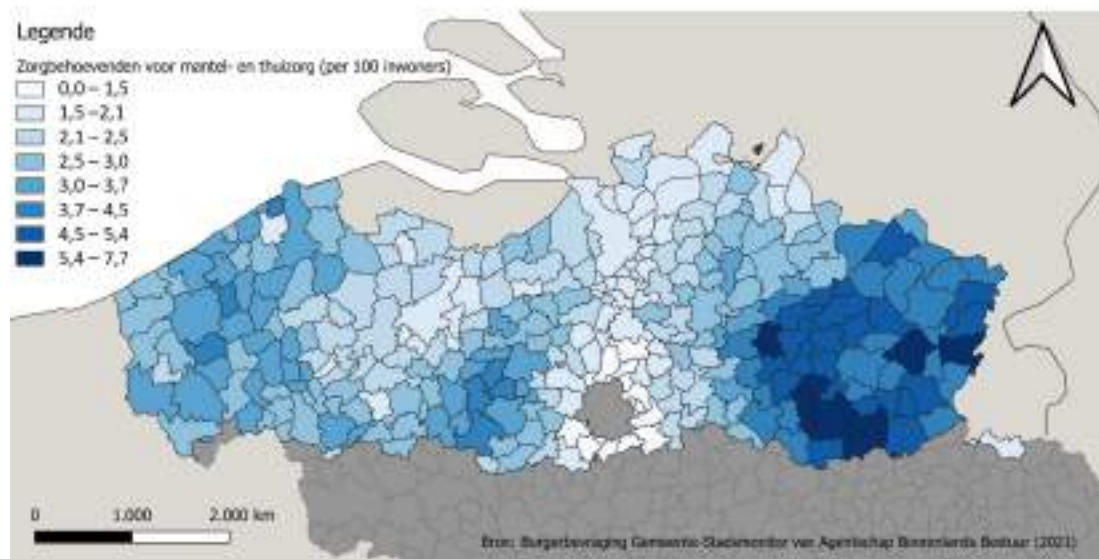

VOLGENDE NUMMER...

Zorgbehoeften en mantelzorg in Vlaanderen: contrasterende ruimtelijke patronen

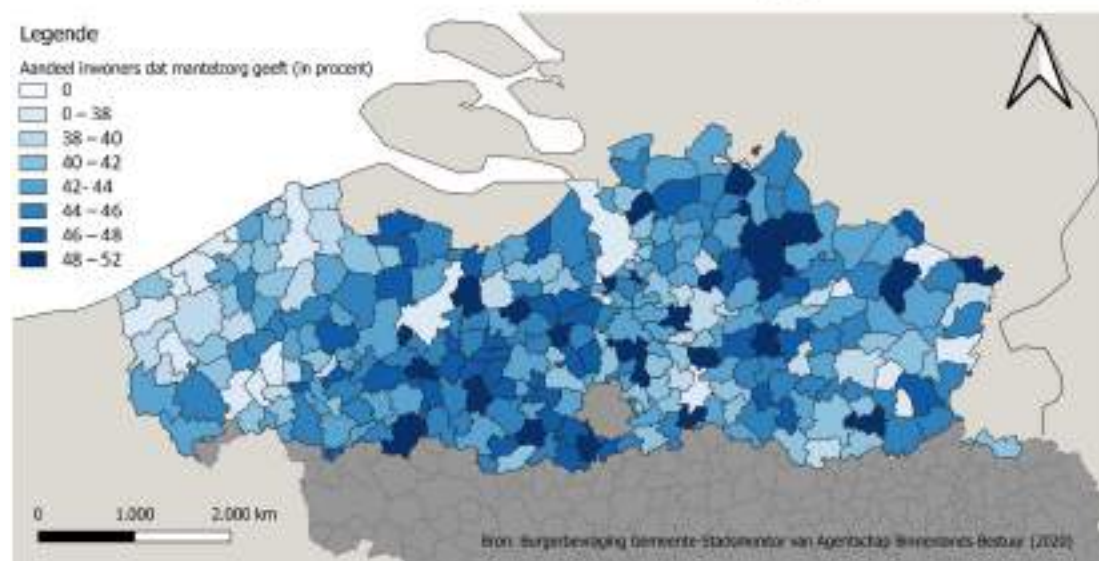
Ouder worden, een fysieke beperking hebben, het even mentaal moeilijker hebben of revalideren na een operatie zijn enkele van de vele situaties waarbij een persoon extra zorg nodig heeft. Naast professionele zorg zoals bijvoorbeeld formele thuiszorg, kunnen familieleden, burens of vrienden hulp bieden via mantelzorg.

Zorgbehoevenden met zorgverzekering voor mantel- en thuiszorg

Voorals in West-Vlaanderen, de Vlaamse Ardennen en Limburg ligt het aantal zorgbehoevenden dat een tegemoetkoming voor mantel- en thuiszorg krijgt, relatief hoger. Deze gebieden kleuren grijs door een hoger aandeel aan 65-plussers en daarnaast is het hoge aantal zorgbehoevenden in de provincie Limburg ook een gevolg van een relatief hoog percentage aan arbeidsonbekwamen. Het aandeel zorgbehoevenden in centrumsteden (bv. Antwerpen, Gent en Leuven) is lager, net zoals het aandeel ouderen.

Aandeel inwoners dat mantelzorg geeft

Een heel ander patroon vinden we in de kaart van mantelzorgers. In West-Vlaanderen en in centrumsteden ligt dit percentage opmerkelijk lager. In centrumsteden kunnen (of moeten) zorgbehoevenden meer beroep doen op thuisverpleging, terwijl in minder verstedelijkte regio's meer zorg wordt voorzien door familie en vrienden. West-Vlaanderen vormt hier een uitzondering aangezien deze zorgbehoevenden meer steunen op thuisverpleging dan op mantelzorg. Een mogelijke verklaring zijn verhuisbewegingen van familieleden binnen Vlaanderen. In de Vlaamse Ruit zijn er meer economische opportuniteiten wat leidt tot een positief intern migratiesaldo in deze regio. Centrumsteden worden gekenmerkt door een negatief migratiesaldo (mogelijks door hogere woningprijzen). Als er meer afstand is tussen familieleden, dan is er een hogere nood voor formele zorg aangezien mantelzorg dan een moeilijker alternatief vormt. Dit ruimtelijk patroon is ook terug te vinden in Nederland. In steden zoals Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Eindhoven ligt het percentage mantelzorgers opvallend lager dan in de minder verstedelijkte gebieden (Gezondheidsmonitor Volwassenen en Ouderen 2020 van GGD'en CBS en RIVM).